

Hat ablak a múltra

Régészeti ásatások az
„ArcheON“ Interreg projekt részeként

Szerkesztő: Polster Gert

Eisenstadt 2022

IMPRESSZUM

Médiatulajdonos, szerkesztő és kiadó:

Amt der Burgenländischen Landesregierung

Abteilung 7 – Landesmuseum

7000 Eisenstadt, Museumgasse 1-5

Igazgató: Mag. Gert Polster, MAS

Szerzők: Anderkó Krisztián, Balázs Péter, Csapláros Andrea, Herdits Hannes, Kolonits László,

Langendorf Alarich, Polster Gert, Steininger Andreas

Fordító: Boros Márk, Gonda Gábor, Vissi András

Grafikus, elrendezés: RABOLD UND CO., Agentur für Kommunikation und Design, www.rabold.at

Nyomtatás: Europrint Oberwart

Fényképek: Landesmuseum Burgenland; Savaria Múzeum, Szombathely

ISBN 978-3-85405-247-0

Eisenstadt 2022

Minden jog fenntartva, különösen a sokszorosítás és a terjesztés joga. A mű a kiadó írásos engedélye nélkül semmilyen formában (fénymásolással, mikrofilmmel vagy egyéb módon) nem sokszorosítható, illetve elektronikus rendszerek segítségével tárolható, feldolgozható, sokszorosítható vagy terjeszthető.

TARTALOM

Az ArcheON projekt4

Hallstatt-kori halomsír a schandorfi halomsírmezőn6

A magas fennsík a Nagy-tarkőn16

Sé, Malomi-dűlő20

Mercurius-szentély a Járdányi Paulovics István Romkertben, Szombathelyen32

Savaria vízvezetéke40

Burg erődítményei48

Összefoglaló a közös konzerválási és restaurálási munkálatokról54

Az ArcheON projekt

Bild vlnr.: Neun Hans Peter, Grünwald Stefánia, Klepits Gerhard, Csapláros Andrea, Polster Gert, Gabriel Werner

A régészeti tudományos eredmények alkalmazása a turizmusban – ez a gondolat állt az Interreg AT-HU ArcheON projekt középpontjában. Az idáig vezető utat a tartalom közös kidolgozása jellemezte a négy vezető partner által: Savaria Turizmus Nonprofit Kft., Oberwart Régió Turisztikai Egyesülete, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum és Burgenlandi Tartományi Múzeum. Stratégiai partnerként megnyerték a Bécsi Egyetem Őstörténeti és Történeti Régészeti Intézetét, a grazi Universalmuseum Joanneumot, Carnuntum római kori városát,

a győri Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeumot, a zalaegerszegi Göcseji Múzeumot, a Magyar Nemzeti Múzeumot és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészeti Intézetét Budapesten.

Az Európai Regionális Fejlesztési Alap által finanszírozott projekt a kelet-közép-európai kulturális térség közös fejlesztésére, valamint az osztrák-magyar határvidék történelmi és régészeti kínálatának turisztikai hasznosítására összpontosított. A múzeumi

és turisztikai partnerek határon átnyúló együttműködésével a közös történelmi és régészeti örökséget a turizmus és az oktatás szempontjából láthatóvá és érzékelhetővé kívánták tenni.

A cél eléréséhez több szinten és részben párhuzamosan is kellett munkát végezni. A projekt turisztikai részeinek megvalósítása tudományos ismeretek megszerzését tette szükségessé. A turisztikai kincstérkép és terepkaula, valamint az útikalauz-alkalmazás elkészítéséhez és az információs pontok létrehozásához először is alapvető előfeltétel volt a régészeti hotspotok helyének meghatározása. Az ásatási kampányok kezdetén közös régészeti „módszertani útmutatót” dolgoztak ki, amely szerint az ásatási csoportok dolgoztak. Ebben többek között nemzeti irányelvek is szerepeltek.

Tudományos szempontból az ArcheON projekt nemcsak a Burgenlandi Tartományi Múzeum és a szombathelyi Savaria Múzeum közötti, már régóta fennálló jó együttműködést támasztotta alá, hanem egyúttal új szintre is emelte azt. A közös irányelvek kidolgozása további kutatások alapjául szolgálhat.

A szakmai munkát bilaterális munkacsoport kísérte figyelemmel. Rendszeres üléseken ellenőrizte és értékelte a munkafázisokat. A múzeumi és a turisztikai partnerek közötti együttműködésre azért volt szükség, hogy első alkalommal valósulhasson meg egy határon átnyúló ásatási projekt. Az elmúlt 100 évben ugyanis a régészeti kutatások mindig állami fennhatóság alatt zajlottak.

A vizsgált terület a burgenlandi Oberwart/Felsőőr járás keleti részén és Szombathely, Vas megye nyugati részén fekszik, az osztrák-magyar államhatár mindkét oldalán. A határ 1921-es meghúzásáig ugyanannak a Vas/Eisenburg megyének a közigazgatása alá tartozott, és évszázados vagy évezredes, történelmi és régészeti örökségben gazdag közös kulturális területként kezelhető.

Az emberi élet és tevékenység nyomai ezen a területen a neolitikum óta minden történelmi korszakban nyomon követhetők. Az ásatási projekt hat különálló kampányra terjedt ki, háromra Ausztriában és háromra Magyarországon. A hat ásatási helyszín Szombathelyen, Dozmaton és Sében, valamint Burgban,

Schandorfban és a Große Plischán nyit ablakot a múlt különböző korszakaira.

2019-ben újabb ásatásokat végeztek a szombathelyi Romkertben, a Mercurius-templom területén, az aktuális kutatási kérdések tisztázása érdekében.

Ugyanebben az évben Weiden bei Rechnitz településen, a Große Plischa gerincén elszórtan bronzkori kerámialeleteket tártak fel.

2020-ban a 7000 éves séi körárokrendszer és a dozmati római kori vízvezeték kutatására került sor.

Az osztrák oldalon a régészek ugyanebben az évben kutatták először a Hannersdorf településen található, 7500 éves Burg várkomplexumban található Hausberg középkori területét.

Az ásatási kampány 2021-ben a schandorfi temetőben, Európa legnagyobb halomsírmezőjében található halomsír feltárásával zárult.

Az ásatásokat úgy szervezték meg, hogy az érdeklődő közönség számára hozzáférést és tudományos magyarázatot is biztosítottak. Ismertették a munka technikai lépéseit és bemutatták az első kutatási eredményeket. A vándorkiállítás és ez a kiadvány a projekt tudományos eredményeinek összefoglalása és bemutatása.

Polster Gert

Hallstatt-kori halomsír a schandorfi halomsírmezőn

Az ausztriai Burg és Schandorf (katasztrális) községek, valamint a magyarországi Vaskeresztes határában európai jelentőségű halomsírmező terül el. Ezen az 1980-as évek kutatásai alapján legalább 232 sírhalom helyezkedik el, amelynek leletei négy csoportot alkotva az egyes ásatások és az egyéni leletek alapján a korai vaskorszakhoz (I., II. és IV. csoportok), valamint a római császársághoz (III. csoport) rendelhetők hozzá. Mivel léteznek airborne laserscanning-adatok (ALS), amelyek a halomsírok kutatásában időközben elengedhetetlen segédeszközt jelentenek, a sírmező ismét fokozott tudományos érdeklődés tárgyává vált, de anélkül, hogy konkrétan, ill. szisztematikusan kutatták volna.

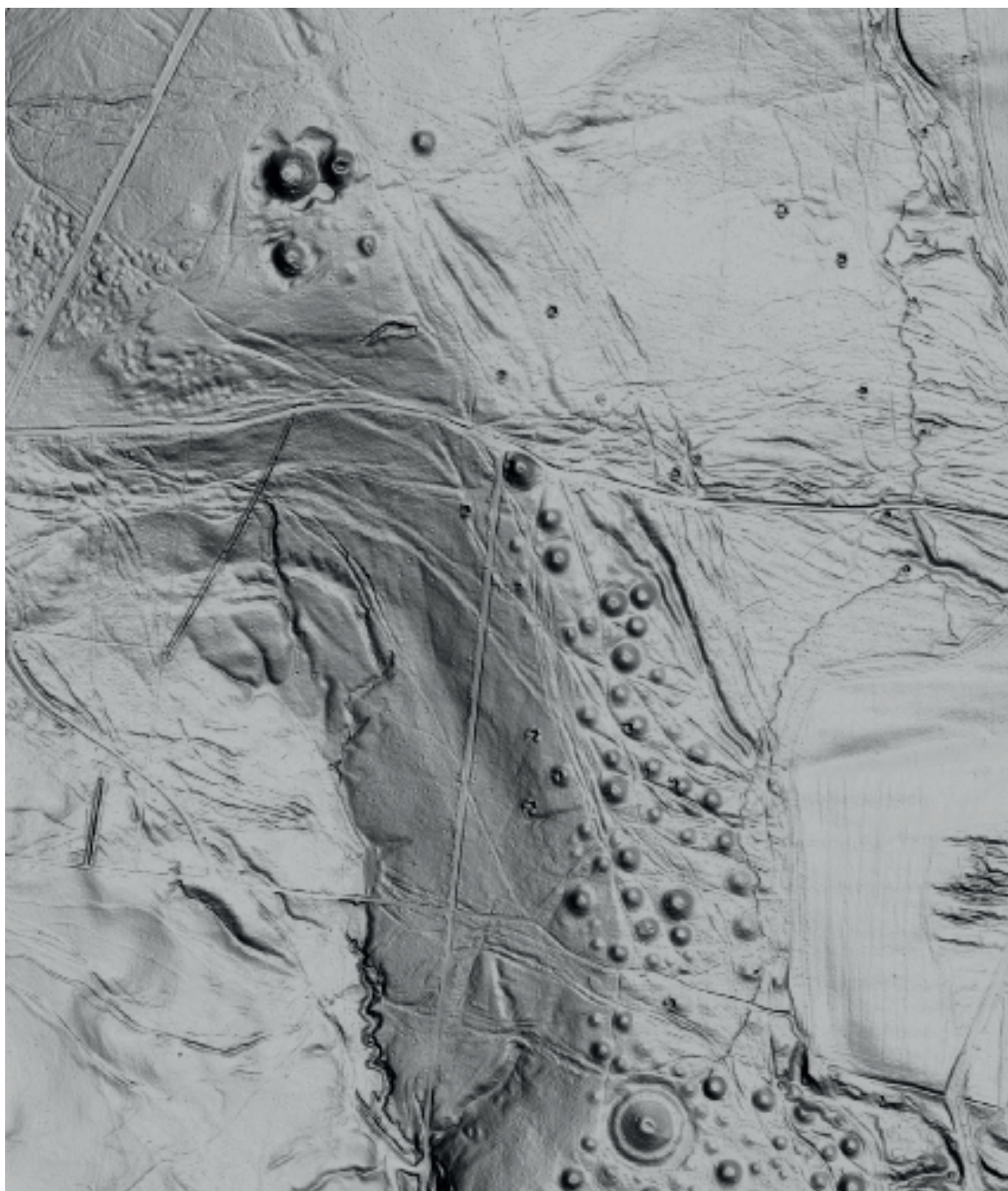
A schandorfi sírmező domjai a tájban feltűnő jellegzetes jegyeik miatt a helyi lakosság számára – amellet, hogy különböző módon próbálták őket interpretálni – mindig is ismertek voltak, és valószínűleg misztikus hatásuk, ill. potenciális leletgazdagságuk („kincsek”) miatt újra és újra okot szolgáltatnak arra, hogy – ma már nehezen rekonstruálható – ásatásokat végezzenek itt, ill. kirabolják őket. Már 1870 előtt – valószínűleg Erdődy István gróf – ásatást kezdett a két legnagyobb, eredetileg bizonyára 20 méternél magasabb, II/1 és IV/8 halomnál. Erről sem dokumentáció, sem leletanyag nem maradt fenn. A halmok Karnitsch-tól származó, 1937-es listája további 14 ástott, ill. kirabolt halomról számol be. Ma a II. világháború erődfal-építési munkálatai, valamint a terület magánzók általi intenzív lerablása miatt alig találhatók már háborítatlan sírhalmok.

A schandorfi sírhalmok a tudományos érdeklődést először a 19. század második felében keltették fel, amikor Rómer Flóris, a Budapesti Egyetem magyar régésze, történésze és művészettörténésze az 1876-os, 8. Nemzetközi Antropológiai és

Prehisztorikus Régészeti Kongresszuson, Budapesten éppen róluk számolt be. A sírmező iránti korai érdeklődés azonban egyre inkább megszűnni látszott, úgyhogy további szisztematikus kutatásokra csak a Burgenlandi Tartományi Múzeum megalapítása után, az 1920-as években került sor.

1925-ben a rechnitzi/rohonci iskolaigazgató, Dr. Otto Aull, levélben fordult a Szövetségi Műemléki Hivatal [Bundesdenkmalamt] tiszteletbeli konzervátorához, Dr. Friedrich Hautmannhoz, amiben beszámolt a sírhalmok bejárásáról. Ez a körülmény, és egy római kori leletként talált eke, valamint a schandorfi Jandrisevits lelkészről származó, számos egyéb leletről is beszámoló jelentés 1926-ban arra ösztönözték a Tartományi Múzeum igazgatóját, Alphons Barbot, hogy foglalkozzon a dologgal.

Barb először is felismerte, hogy a kisebb halmok esetében (definitive) római kori, a nagyobb halmoknál pedig (valószínűleg) Hallstatt-kori tumulusokról lehet szó. Emellett a nagy területen elhelyezkedő lelőhelyet a jobb áttekinthetőség kedvéért az utak haladási vonalának megfelelően négy, ill. öt szektorra osztotta: a K/NY-i tengelyt e szerint a Burgból Felsőcsatárba vezető út képezi, az É/D-i tengelyt pedig az ÉÉK/DDNY irányba lineárisan haladó erdészeti út. Keleten ily módon a déli területreszen létrejön a „Herrschaftswald [urasági erdő]” szektora, az északi területreszen pedig a „Bauernwald [földműves v. jobbágyerdő]” szektora. A nyugati szektort egy, az É/D-i tengellyel párhuzamosan haladó gyalogút egy nyugati részre („Adelwald [nemesi erdő]”) és egy keleti részre („Pfarrwald [papi erdő]”) osztja. A papi erdő ÉNY-i területrészt végül még a „Pfarrkmetenwald [plébánia-örökhaszonbérleti erdő]” néven külön területeként is jelzik, mivel ezen helyezkedik el a kisebb tumulusok nagy része.

Barb 1930-ban Karl Halaunbrenner segítségével a „Pfarrkmetenwald [plébánia-örökhaszonbérleti erdő]” legdélibb terület részén fekvő tizenkét sírhalmának ásatását is elvégezte a Burgból Felsőcsatárba vezető úttól közvetlenül északra.

Ez a tizenkét halom 7–12 méteres átmérőjével és 0,6–1,2 méteres magasságával homogén csoportnak bizonyult. Egy kőépítmény megléte mellett mindegyik egybehangzóan római kori leletanyagot tartalmazott, amelynek a korai római császárság korába való datálása biztosnak tekinthető.

Egy ezt követő ásatási sorozat, amit Paul Karnitsch-Einberger vezetett volna, a hiányzó finanszírozás miatt nem valósulhatott meg. Mégis neki sikerült a nagy kiterjedésű sírmező szisztematikus feltérképezését végrehajtani. Ez a felmérés precíz, parcellákhoz igazított hű teodolitos mérésekből és terepbejárások alapján történt, az eredmények a halomsírmező első és egyetlen összesített tervében (XX. ábra) csúcsosodtak ki. Karnitsch itt gyakorlatilag a Barb-féle szektorokra való felosztást vette át, ezen azonban finomításokat hajtott végre, és számozással kiegészítette a mindmáig használatos csoportjellemzők megadásával. I. csoport: az uradalmi erdőben [Herrschaftswald] 94 sírhalommal; II. csoport: az uradalmi és papi erdőben [Herrschafts- und Pfarrwald] 11 sírhalommal; III. csoport a Pfarrkmeten-, Herrschafts- und Bauernwald [plébánia-örökhaszonbérleti, uradalmi és paraszti erdő] 86 sírhalommal; IV. csoport: a paraszti erdőben 9 sírhalommal; és az V. csoport a nemesi erdőben 4 sírhalommal. A 204. Karnitsch által megállapított halmot ő nem csak az említett helyzetleíró térképen tüntette fel, hanem listázta is, amely lista minden halmot csoportspecifikusan szám szerint magassága, átmérője és további adatai megadásával jellemez. A halomsírok Karnitsch általi első regisztrálása és felmérése kifejezetten úttörő teljesítménynek nevezhető, még akkor is, ha a schandorfi erdőben észlelhető sírhalmok száma ma (az ALS, az intenzívebb erdőgazdálkodás stb. miatt) jóval magasabbra tehető - a 2021-es ásatási folyamat során megvizsgált sírhalmot Karnitsch nem regisztrálta, így az 1933-as helyzetet rögzítő térképen nem is szerepel.

Jandrisevits schandorfi plébános anyagi támogatásával 1933-ban a teljes állomány regisztrálása mellett sikerült az I. csoport egyik sírhalmán elvégezni az ásatást (Nr. 41). Ezen ásatás, valamint a 12 római kori tumulus eredményeit Barb és Karnitsch a teljes kutatás adataival együtt 1937-ben publikálták, és ezek képezik a 1978/1979-es magyar mentőásatások mellett mind a mai napig a schandorfi halomsírok kutatásának alapját.

A kiválasztott 41. sz. sírhalom kezdetben három méter magas volt, átmérője pedig 22,25 métert tett ki. Az ásás úgy történt, hogy dél felől vájatot vágtunk az enyhén keletre helyezkedő sírkamráig. A bevágás elhelyezésekor a halom feltöltött részében számos neolitikus kori leletet sikerült megmentenünk, az eredmények igazolták azt a következtetést, hogy a sírhalom építéséhez olyan anyagot használtak fel, amely egy régebbi település ide átszállított anyagát tartalmazta.

A kloritpala-lapokból összeállított és ugyanezen anyaggal borított sírkamra felső peremét már 0,5 méterrel a halom felső szélé alatt sikerült megtalálni, olyan hamuréteget tartalmazott, amelyen szénnyomódott edények és további, bronzból és vasból készült mellékletek feküdtek. A sír feltározott tartalma ma részben a Burgenlandi Tartományi Múzeumban található (egy része ott maradt Jandrisevits lelkészénél, és ma eltűntnek minősül); többek között tartalmaz többfejű tüköt, egy bika formájú edényt, valamint egy olyan vörös-fekete festésű, hengeres nyakú edényt, amely a lineáris és geometriai mintázat mellett valószínűleg egy stilizált emberi alakot formáz. A zárt sírtartalom miatt az I/41-es sírhalmot egyértelműen a Hallstatt-kultúrához (Hallstatt C fokozat, Kr. előtti 7. évszázad) sorolhatjuk. Az I/41-es sírhalom 1933-as ásatása a 2021-es ásatásig az utolsó tereprégészeti kutatást jelentette a schandorfi halomsírmező tekintetében az osztrák állam területén. A határ másik oldalán a halomsírmező a magyarországi Vaskeresztes település területén folytatódik, úgyhogy a különböző összeállítások alapján az I. csoport halmainak száma tulajdonképpen 96-ról 160-ra nőne. E halmok közül sajnos soknak a megsemmisülés lett a sorsa az egykori „vasfüggöny” aknamezőjének létesítése során.

A sírmezőhöz tartozó település kérdése

Barb már 1937-ben azt írta, hogy a schandorfi erdő sírhalmainak kutatásakor, annak ellenére, hogy a halmok tekintélyes leletanyagot rejtenek, tulajdonképpen a temetkezésekhez tartozó település, és nem maguk a sírok lennének primer jelentőségűek. Azt a római kori települést, amelyhez a korai császárság idejéből származó tumulusok valószínűleg tartoztak, már Barb is lokalizálta a Burg és Schandorf közötti területen talált különböző leletek alapján, egy Hallstatt-kori nyílt terepi település helyének meghatározását az azonos korú halmok alapján azonban akkoriban a környékbeli szántóterületeken a megfelelő leletszóródás hiányában nem lehetett egyértelműen végrehajtani, és ez mindmáig hiányzik.

Kaus és Sauer úgy gyanítják, Burg volt a schandorfi halomsírmező eltemetettjeinek lakóhelye. Burgból, amely megerősített településként kb. két kilométer távolságban fekszik (légvonalban), leleteink vannak a régebbi és korai neolitikumból, a bronzkorból, a korai vaskorból, a római provinciák korabeli császári korból és a középkor különböző település- és erődítményfázisaiból. A világháborús emlékmű 1935-ös építésekor Ulbrich földmérési munkát és terepfelvételeket készített, amit 1952-ben a (2020-ig egyedüli) első próbaásatások követtek, ezek a területen telepések jelenlétét bizonyították a Kr. előtti harmadik évezredtől a Kr. utáni 15. századig. A neolitikum ebben a vonaldiszes kerámia kultúra és a lengyeli kultúra korából származó egyes leletekkel képviselteti magát, bronzkori elemek (középső bronzkori és az urnamezős kultúra korabeli kerámiatárgyak) azonban, a Hallstatt-korhoz képest, kis számban vannak jelen. A 10–11. és 13. században a leletek szerint a régi települési helyszín újbóli megerősítésére került sor.

Annak a folyamatosan felvetett kérdésnek, hogy az impozáns középkori erődítmény alatt vajon található-e a Hallstatt-korból származó vár is, 2020-ban, az ArcheOn Interreg-Projekt keretein belül lehetett két ásatási szelvényen keresztül első alkalommal utánajárni: legidősebb leletként a középkori várártítmény központi részében nagyobb agyagplanírozás, (kb. 2 m átmérőjű) szemétködrök és agyagtapasztás-lerakódások sorába sikerült szelvényeket vágni, amelyek Hallstatt-kori zárt anyagot

tartalmaztak, mint vörös-fekete festésű edényeket, festékmaradványokkal. A kis felületű ásatási szelvény alapján nem lehetett további értelmezéseket leszűrni a Hallstatt-kori települési leletek vonatkozásában. A legfiatalabb, vaskorba datálható stratifikációs egységet egy - számos faszén- és agyagtapasztás-fragmentumot, valamint kerámiatárgyakat és állati csontokat tartalmazó - égett réteg képezte egy sekély, legalább 3 x 2 m nagyságú gödör felett, amit talán egy tűzben elpusztult épület maradványának lehet értelmezni. Ezen nem jelentős maradványok mellett mindenekelőtt a fiatalabb rétegekben gyakran fellépő Hallstatt-kori leletek (behúzott peremű tálak fragmentumai, grafit-festésű tárgyak, ujjhegy-díszítésű peremek) engednek arra következtetni, hogy ezen a topográfiai szempontból kedvező fekvésű területen intenzív, tartós letelepedés működhetett a korai vaskor idején.

A Burgban található (mind a mai napig csak apró szelvényekben kutatható) Hallstatt-kori település és a schandorfi erdő halomsírmezeje közti kapcsolat így valószínűsíthető, egyértelmű, konkrét régészeti evidencia azonban egyelőre nem áll fenn. A jövőben elvégzendő kutatások mindkét lelőhelyen hozzájárulhatnak ezen felettébb izgalmas kérdés megválaszolásához.

Topográfiai viszonyok

A Burg és Schandorf között elhelyezkedő, úgynevezett uradalmi, paraszti és nemesi erdőben [Herrschafts-, Bauern- und Adelswald] a halomsírcsoportok topográfiai szempontból egy tetőgerincet követnek, amely U-alakban egy forráspatakokkal átszőtt völgmélyedést vesz körül, amit délen a Pinka meredeken zuhanó völgye vág el. Ebbe torkollanak a körbezárt mélyedés vizei, amelyek mellékvizeiként vizet is szállítanak bele. Észak felé a hegyhát kis magaslatot hoz létre, amely nyugat és kelet felé simul el. A messze legnagyobb, Barb által I. számmal ellátott csoport itt helyezkedik el a keleti hegyhát mentén, és eredetileg keleti irányba, a jelenlegi osztrák-magyar határon átlépve folytatódhatott, ahol azonban a vasfüggöny létesítményei és a terület intenzív szántóföldi művelése miatt semmi nem maradt meg belőlük.

A négy halomsírcsoport teljes területe az első tudományos vizsgálatok ideje óta teljesen erdős területnek mutatkozik. Ez olyan állapot, ami legalább a 18. század vége óta ilyen kellett, hogy legyen, ugyanis a II. József idején történt országfeltérképezéskor is összefüggő erdőterületeket jegyeztek fel itt. A halomsírok fennmaradása szempontjából az erdőgazdálkodás mindmáig fennálló folyamatossága ezen a területen kimondottan szerencsés esetben tekinthető. Az, hogy a történelem előtti időkben hogyan alakult a helyzet, ezzel szemben kérdéses, mivel mindeddig nem állnak rendelkezésünkre olyan archeo-botanikai vizsgálatok, amelyek lehetővé tennék a megalapozott kijelentéseket. Mindazonáltal csak a halomsírműzők általánosságban vett reprezentatív jellege miatt is valószínűtlennek tűnik a terület teljes erdővel borítottsága a Hallstatt-korban vagy a római császárság idején. Erdősítés nélkül a schandorfi síregyüttes tájképi megjelenés szempontjából impozánsabb hatást kelthetett.

A 2021-es ásatásra kiválasztott halom az I. csoport ÉNY-i végén található, az ásatás kezdete előtt 15 m-es átmérőjével egy legalább 5 kisebb, relatíve szabadon álló példányból tevődik össze, amelyek É/D-i irányba haladva jóval nagyobb (akár 30 m-es átmérőjű) és szorosan egymáshoz illeszkedő halmokkal érintkeznek keleti és nyugati oldalról. Az északi csoportrészt halmjai igen különböző nagyságúak, és nem is vehető észre nyilvánvaló térbeli mintázat az eloszlásukat és a sűrűségüket illetően. A nekropolisz itt sokkal inkább egy rendszertelenül növekvő együttes érzetét kelti. Az egykori nedves talajú területen jellemző, hogy számos egykori vízfolyás barázdálja a régi ösvények mellett a terepet. A lézeres szkennelés továbbá mutatja a II. világháború hadi aktivitásai által okozott káros beavatkozásokat, elsáncolt lövész- és összekötő árkok formájában, valamint a „délkeleti erődfal” részei is megjelennek a halmokon kívül, ill. (lő)állások a halmokon belül.

Amíg kiemelési árkok a nagyobb szomszédos halmokon kb. 28 méteres átmérő megléte esetén lépnek fel elszórtan, a kisebbeknél, mint az itt tárgyaltnál is, távoli felderítéssel nem ismerhetők fel. Sugarasan a külső peremek körül csak egy maximum 7 méter széles sáv mutatkozott, ami a feltöltőanyag erózió által okozott lecsuszamlására enged következtetni. Az

ásatás kezdete előtt a kiválasztott halom felszíne fák gödreitől eltekintve teljesen sértetlen volt.

Azért, hogy a halom eredeti felépítését és a mai megjelenéséhez vezető topogenetikus folyamatokat a lehető legteljesebben (azaz hiánytalanul) tudjuk nyomon követni, a teljes halomfelület teljes körű stratigrafikus ásatását választottuk eljárásmodrnak. A 26 megállapított stratigrafikus egységből csak a felső talajt, valamint a masszív és teljesen homogén felső feltöltési rétegeket (SE02-04) távolítottuk el gépileg földgyaluval (2,0 tonna), a kamra és a nem nagy vastagságban egymásra felfekvő rétegek ásása végig manuálisan történt. A kamra feltöltési anyagához rendelhető összes réteget teljeskörűen átszittaltuk és mindegyikből egy mintát helyeztünk el flotációra a Burgenlandi Tartományi Múzeumban. A jelentős faszéntartalmú rétegeket kormeghatározás céljából C-14-es elemzés alá vetettük.

Ásatási eredmények

Az intézkedés alá vont F01 területet északi tájolású, 15 x 15 m nagyságú területként úgy alakítottuk ki, hogy a halom teljes felismerhető kidomborodását foglalja magába, és így annak teljeskörű stratigrafikus dokumentációja garantálható legyen. A fának a püspökségi erdőgazdaság munkatársai által történt kivágása és az erdei talaj lehordása után már napvilágra került a legújabb halomfeltöltések szakaszosan fellépő egymás utáni sora, amin szintén nem látszott káros behatás nyoma.

Feltűnő, szürkés-kék agyagbezáradások az összesen akár 0,6 méter vastag masszív SE02 és SE03 feltöltésekben olyan átszállított, felszíni talajra engednek következtetni, amelyet közvetlen környékről vettek ki. Ezekből a rétegekből szórványosan megjelenő olyan leletanyagot is sikerült kimenteni, amely a középső neolitikumba (Iengyeli kultúra), ill. a bronzkorba sorolható. Hasonló helyzetet állapítottak meg már az I. csoport déli végén elhelyezkedő 41. halom régi, 1933-as ásatásakor is. Azaz a halomsírműző a keleti dombháton valószínűleg a régebbi prehisztorikus fázisokban lakott lehetett, ha abból indulunk ki, hogy a halom anyagát helyben vették ki. Mint legújabb leletek, Hallstatt-kori kerámiadarabok kerültek napvilágra a

feltöltésekből, amelyek mint terminus post quem adnak első tájékoztatást a sírhalom keletkezési idejéről.

Következő feltöltési fázisokként az SE04, 05, 06, 09 és 10 rétegekkel azokat az anyagfelhordásokat kell megemlíteni, amelyeket a legfelső, 02-es és 03-as fedő-agyagrétegekkel ellentétben nem a teljes felületre hordtak fel, hanem a fő temetkezés lezárása után egyenként csak egy behatárolt területet fedtek le a központi részen, és mindenekelőtt a sírkamra peremén. A rétegek egymásutánisága itt legtöbbször szabálytalanul mutatkozott, a kamrát félhold alakban zárta körbe úgy, hogy minden rétegre különböző munkairány rajzolható meg utólag, amelynek során elsősorban kompakt, agyagos anyagot öntöttek a sír irányába. A talajleletben a határok legtöbbször tisztán elkülönültek egymástól, az egyes rétegek összetétele összességében feltűnően heterogénként írható le. Így például a SE04-gyel vöröses, kemény agyagot vittek be a SO-ba, a SE05-tel É felől szintén nagyon kemény anyagot, ami azonban nagyon erősen faszénnel átjárt volt. Ezek a különbségek felvetik a temetkezés kontextusában bizonyára csak korlátozott időtartam alatt beszerezhető anyag földrajzi származásának kérdését. Lehetségesnek tűnik, hogy egy olyan terület különböző helyszíneiről származik, ahol vagy nagy időkülönbséggel, vagy a küszöbön álló sírépítés kontextusában már történt emberi aktivitás. Elképzelhető ennek során az idősebb kulturális horizontok szétrombolása is, ahogy az a legfelsőbb feltöltéseknél evidens is, illetve a temetkezéshez kötődő hamvasztó hely maga is, miután – ahogy azt a későbbiekben még bemutatjuk – a vizsgált esetben nem primer hamvasztásról van szó. Emellett szól az a körülmény, hogy a legfiatalabb teljes felületet érintő feltöltésekkel ellentétben a kisebb leletbeszállításoknál csak a késő vaskorszak leleteit dokumentálták, amelyek spektruma beleillik a kamrákban elhelyezett tárgyak arculatába.

Lehetséges későbbi temetkezések a kamra fedele fölött

A sírkamra fedele fölött két stratigrafikailag egymás mellett fekvő leletállapotot dokumentáltunk, amelyek egymást követően, szoros időbeli egymásutániságban, a kamrák lezárása után kellett, hogy létrejussanak.

Így a délkeleti kamrafal fölötti területen hosszában ovális, 1 x 0,6 m méretű lapos gödör mutatkozott meg (SE14), amelybe emberi hamvak maradványai és magas faszéntartalmú agyag (SE13) voltak egyetlen, nagyobb kerámia-fragmentumokat tartalmazó talapzatra töltve. A csontmaradványok csekély koncentrációja miatt és a további mellé helyezett tárgyak hiánya miatt azonban ezt a gödröt nem lehet minden további nélkül elhatárolt mellék-temetkezési helyként leírni.

Világosabbnak tűnik a helyzet a másik, szintén a fedél fölött található lelet esetében: csak 0,5 m-re, keleti irányban feküdt 0,4 m hosszúságban, valamint 0,12 m vékonyan, félhold alakú É/D-i tájolással nagyobb emberi csontok nagyrészt kalcinált, de nem teljesen elégett koncentrációja (SE16) együtt emberi hamvak apró részekből álló maradványaival, agyaggal keveredve, a fedél egy kövére ágyazva. A koncentráció déli végén két egészében megmaradt miniatűr pohár volt a másodlagos hamvasztásos temetés kellékeként mellé téve. Az SE16 esetében meghatározatlan számú személyről lehet szó, akiknek kora és neme ismeretlen, őket a kamrában elhelyezett fő temetkezést követő temetésként még a halmok feltöltése előtt helyezhették el itt. A blokkban fennmaradt maradványok még elvégzendő antropológiai vizsgálata nélkül további kijelentéseket nehéz lenne megtenni. Csak a két miniatűr pohár elhelyezéséből gyanítható, hogy itt egyidőben lezajló gyermektemetésről lehetett szó, ahogy a sírhalomok esetében a halottkövetés rítusának kontextusában általánosságban feltételezük.

A sírkamra

Az összes felfekvő töltés lehordása után a 298,05 m-es abszolút szinttől fogva a sírkamra minden sírablástól mentes kőfalazata került napvilágra, amely 2,8 x 2,8 x 0,6 m-es méreteivel a halom dimenziójának megfelelő nagyságú, ha összehasonlítjuk a környék már ásatásból származó egyéb példáival. Egy agyagtalapzatra (gödörre, lásd alább) az akár 0,8 m vastag falakat nagy formátumú tört kövekből (0,4 x 0,3; 0,3 x 0,3; 0,16 x 0,8 m) strukturálatlanul, száraz építéssel, ÉNY/DK-i tájolással helyezték egymásra, így képezve egy belülről szabálytalan, kívül csak megközelítőleg négyszög alakú kamrát, amelyet valószínűleg már az építés közben a sugarasan kifelé lejtő SE09

agyagréteggel erősítettek meg, hogy ezzel akadályozzák meg az eldőlését. A száraz fal belső formáját valószínűleg az eredetileg meglévő, fából készült sírkamra határozhatta meg, amelynek maradványai azonban nyom nélkül eltűntek.

A közvetlen hőhatás nyoma az egymásra rakott, tört kövekből álló fal semmilyen részén nem volt felismerhető, ugyanakkor azonban a benne található eltömődések végig nagyobb mennyiségű hamvakat, valamint faszén- és hamumaradványokat mutatnak fel. Az elhunyt személy vagy személyek tehát szórt hamvas sírba kellett, hogy kerüljön/kerüljenek, ami az archeológiai leletben két szürke agyagréteg egymásutániségában mutatkozik meg (SE17 és SE18, mindegyik nagyobb mennyiségű kerámia cseréptörmelékkel átszőve), ahol egy nagyrészt sértetlen helyzetben a teher alatt összetört, de még in situ megmaradt edényfragmentumok (SE19) voltak fellelhetők. A felső SE17 rétegben jóval kisebbnek bizonyult a szén és hamvasztásos anyag részesedése, míg az alsó, SE18 rétegben zárt hamukoncentrációk voltak megfigyelhetők, főleg a kamra nyugati felében. Valószínűleg az in situ talált edényeket a kamra padlóján az előtt helyezték el, hogy a kremáció egyéb anyagát ezek közé és fölé öntötték volna.

A kamrát nagy alakú tört kövekkel (SE15) fedték le, amelyeket az ásatási leletben beomlásként akár 0,3 m-rel a kamrafalak felső pereme alá roskadva találtunk meg, eredetileg azonban egy közelebből nem meghatározható formájú fatetőn kellett, hogy feküdjenek, amelynek mállási horizontját talán a felső, SE17 réteggel lehet egy szintre tenni. A kövel való lefedéskor nem rakták ki a teljes felületet, hanem a nyugati sarkon egy kb. 0,9 x 0,9 m nagyságú, megközelítőleg négyzet alakú részt kihagytak, ami figyelemre méltó pontossággal fedi egymást az ugyanebben a sarokban kimélyített gödör helyzetével és méreteivel.

E lelet az SE20 gödörfeltöltésben talált leletek hiányossága és főleg az összehasonlítható példák hiánya miatt nehezen interpretálható. Ezenkívül a kamrán belüli rétegződések sem mutatnak további káros behatásokat, amik arra utalnának, hogy utólagosan egy aknát mélyesztettek volna a kamra nyugati részébe. Sokkal inkább úgy tűnik, hogy mind a padlón található

gödör, mind pedig a fedélben található kihagyás tudatos, és egymástól elkülöníthető építési lépések során jött létre. Amennyiben a fedélen található kihagyás nem a véletlen műve, funkcionális szempontból csábító lehet egy, a temetkezési rituáléhoz kapcsolódó olyan interpretáció, hogy lejáróaknáról van szó, amelyen keresztül történhetett a sírkamra feltöltése.

A kőfedél teljes felületére végül egy agyagréteget hordtak fel (SE07), csak ezzel történt meg a kamra teljes körű lefedése. Ebből a rétegből az ásatás során feltűnően nagy számú leletanyagot sikerült megmenteni, mint ahogy az SE16-ot (lásd fent) követő temetkezés is a kamra lezárása után, annak fedelére került lerakásra, mielőtt a halmot feltöltötték volna. Azok az in situ megmaradt, szétnyomódott edények, amelyek az ásatási leletben saját leletcsoportként kerültek felvételre, megerősítik ezt a megfigyelést. Különösen ki kell emelni azt a két, megközelítőleg teljes épségben fennmaradt poharat, amelyek egymásba helyezve a fedőkövek egyikén álltak, és az ásatás során en bloc sikerült megmenteni őket. Tartalmuk, úgy tűnik, részben még megmaradt, ennek közelebbi természettudományos kutatása szerepel a tervek között.

Amikor a kamra fedele a feltöltés nyomásának engedett, a tört kövek a rájuk fektetett objektumokkal együtt lebillentek az üreges térbe és a benne található fő lelettárgyakra.

Mint a relatív kronológia szempontjából legöregebb stratigrafikus egységet sikerült dokumentálni egy sötétbarnából vörösbbe hajló, nagyon kemény és kompakt agyagból és számos faszén-zárványból álló planírozást (SE24), amely kb. 10 x 12 m-es méreteivel majdnem ellipszis alakban került felhordásra a nőtt talajra (S26), és ily módon a sírhalom létrehozását előkészítő első intézkedést demonstrálja.

Lefelé tartó irányban a faszénzárványok az SE24-ben a teljes megszűnésig vékonyodnak, az agyagmassza ugyanolyan szín és konzisztencia mellett, valamint folyamatos átmenetet képezve valamennyire mintha finomodna (külön mint SE25 felvéve) – talán itt ugyanazon munkafolyamat során előbb finom és nem szennyezett anyagot vittek fel, mielőtt az SE24 felvitele

következett, vagy pedig a természetesen nőtt talajhoz (SE26) igazodó geológiaiilag meghatározott átmeneti horizontról van szó. Az, hogy az SE24 nagymértékben faszenet tartalmazó, de különben lelet nélküli agyag-anyaga honnan származik, nem világos. De határozottan odaszállított, áthelyezett anyagról van szó, mivel egyértelműen különbözik az SE26 (a 01 metszetes kicsinyítésben kb. 3 x 3 m-en, mint világosbarna, nedves, a legkülönbözőbb színű agyagerekkel átszótt, zsíros és kompakt agyagként regisztrálva) nőtt talajtól. Az anyag kompaktsága alapján ez kvázi a sírhalom alapjának vagy fundamentumának nevezhető legalsó rétege, amire a sírkamra teljes súlya a köépítménnyel együtt nehezedett, kimondottan alkalmasnak bizonyult e célra. Mivel a projekt vezetőségének határozata a sírkamrát körülfogó, szárazon rakott kőfal (SE08) megtartásáról szólt, az SE24-et nem lehetett teljes felületében az alsó pereméig lehordani, úgyhogy a mélyítési munkálatokat 2,8 m-es relatív ásási mélységnél beszüntettük – a 01 metszeti kicsinyítésben, valamint a további, az SE24 területéről származó próbaszondázásban ugyanez alatt azonban csak az SE25 és közvetlenül ehhez csatlakozóan csak a természetesen nőtt talaj volt megállapítható.

Az SE24-re középre igazítva, ismét csak megközelítőleg sugár alakban, és kb. 8 méteres átmérővel felvitték a SE21-et, egy kb. 0,8 m vastag felöntést, ami világosbézs színű, kemény és homogén agyag. Az SE21-et a sírkamra köveinek lerakása előtti alépítménnyek tekinthetjük, és egyfajta talapzatot képez ezeknek – minden további feltöltés és planírozás, valamint a sírkamra az összes töltelékével együtt stratigrafikai szempontból fiatalabb, mint a SE21.

A leletanyag

Az ásatás során 4130 egyéni leletet sikerült megmenteni, ill. két kisebb blokkosított mentést hajtottunk végre. Emellett a sírkamrából kiemelt teljes anyag átszitalása során 5677 g-nyi emberi hamvakat és 261 g-nyi színesfém-fragmentumot találtunk. A fellelt anyagok spektruma az antropológiai maradványoktól eltekintve 98,3%-ban kerámia, a maradék 1,7% bronzdíszek fragmentumaiból, állati csontokból, puhatestűekből, vas- és salakmaradványokból, valamint egyes elégett agyagdarabokból áll össze.

Érdekesen alakult a leletek mennyiségi eloszlása az egyes rétegekben, ill. a sírhalom nagyobb épületelemeiben. Így a sírkamrában dokumentáltuk 2293 fragmentummal, azaz a teljes készlet 56,5%-ával a kerámiatárgyak elvárhatóan legnagyobb részét. Azért 1059 fragmentum, ezzel 26,1% közvetlenül a kamra fedelén feküdt, míg 650 darab (16%) a feltöltésekben helyezkedett el. Itt azonban a leletek darabszáma nem az itt deponált edények tényleges számát mutatja, hanem inkább a fragmentáltság fokát tükrözi, és ezért csak adalékként vonhatjuk be az eredeti elosztás meghatározására. Többet mond ki a lemért hamvak eloszlása. Itt 4497 g, azaz 79,2% a fedél tetejéről származik, és csak 1041 g, tehát 18,3% a kamrából. Nyilvánvaló, hogy sokkal több emberi hamvat tároltak a kamrán, mint benne. Még ha az ásatási folyamat során fellépő torzításokat és pontatlanságokat is figyelembe vesszük, akkor sem tekinthető téves feltételezésnek, hogy a szóban forgó halomsírban a földi maradványok nagy részét nem magába a kamrába temették. Az ásatás leletei közt a csontkoncentráció és a berakott kellékek alapján kirajzolódó, a SE16-ban és 13-ban is – vélhetően – követő temetkezések lezajlása valószínűleg ezzel az anyagkészlettel hozható összefüggésbe. A fő temetkezéstől elkülönítve eltemetett egyének számáról pontos megállapításokat még nem lehet tenni, mivel a hamvasztás és az elhelyezés teljes folyamata túl sok, a régészeti leletből nem kiolvasható ismeretlent tartalmaz.

Az is kérdéses, hogy a szórással hamvasztás során a fedél alatt és főleg felette egyáltalán külön akarták-e választani az egyéneket és nem keverték-e össze a maradványokat már az elhelyezéskor. Az antropológiai vizsgálat azonban ebben még lényegi információkat nyújthat. A kerámia-anyag fennmaradását a kamrában és felette differenciáltan kell megítélni. Egyrészt az ásatás kontextusában teljeskörű, szekunder beavatkozásoktól mentes képet kaptunk a padlón és a kamrafedélén még in situ állapotban megmaradt, szétnyomódott cserépdarabokon és helyenként nagyobb fragmentumokon keresztül, amelyek felületkialakítása még jól megőrződött. Másrészt a kerámiatárgyakra összességében túlnyomórészt feltűnően apróra töredezve, és ily módon a kamra töltelékanyagába keveredve találtunk rá, ami magyarázza az egyes leletek magas

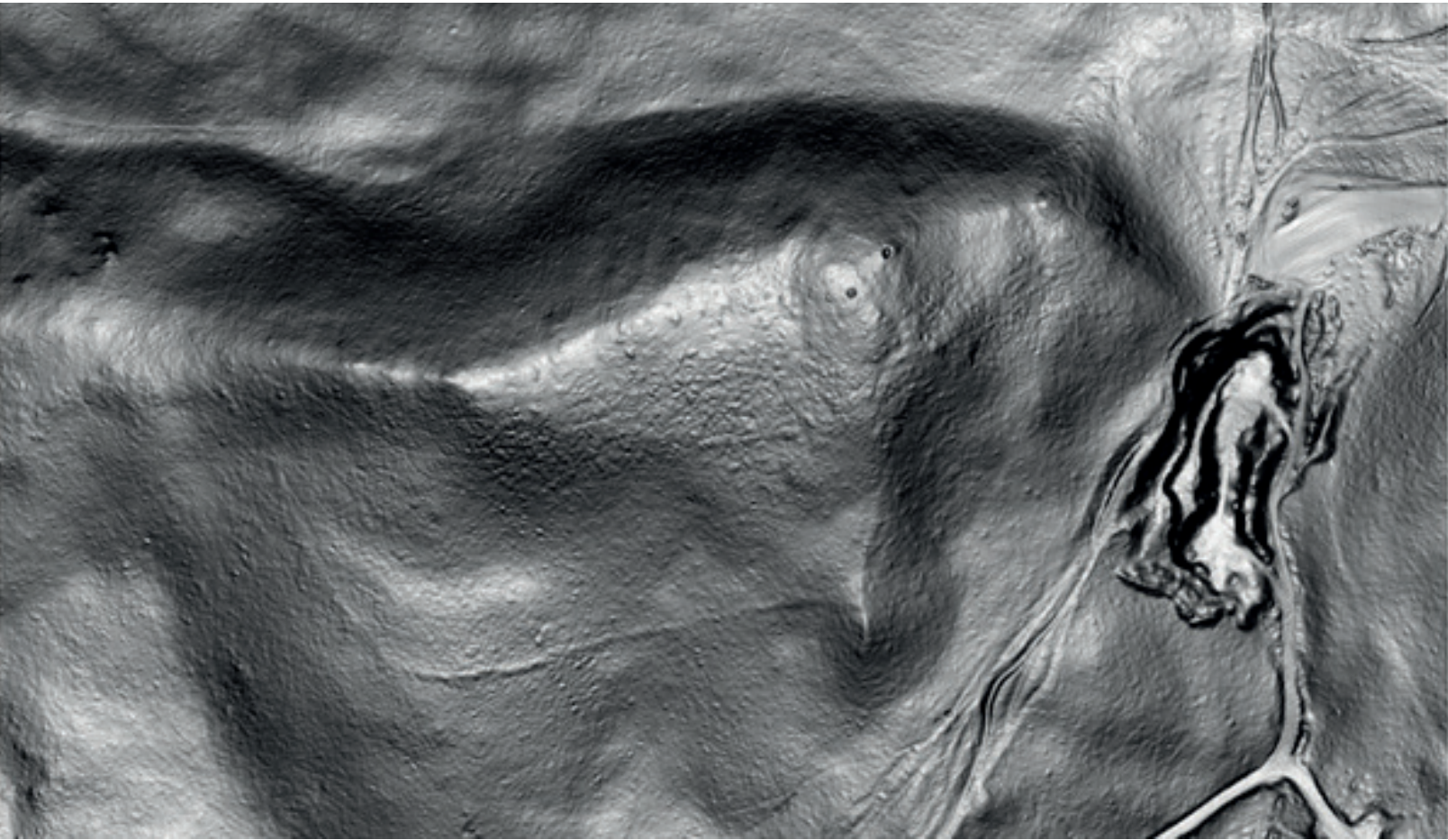
számát, és megnehezíti a sír tartalmának rekonstrukcióját. Ezt a restaurálást jelenleg a magyar projektpartnerek végzik, és további megállapítások várhatók a mellékelt tárgyak mennyiségéről és minőségéről.

A főleg a kamrában és annak fedelén, de kisebb sűrűségben a feltöltésekben is dokumentált bronztárgylelet végig erősen fragmentáltnak mutatkozott, nagyrészt csak 2 mm-nél kisebb maradványokra korlátozódik. Legnagyobb részük csak megolvadt cseppek formájában maradt fenn. Csak elszórtan találtunk nagyobb lemezdarabokat, ruhaveretet, ill. egy fibulát/ ruhakapcsot. A lemért bronz-fragmentumok eloszlása a megrostált anyagban megfelel a hamvak eloszlásának, bár a sír egyes területrészei között nincsenek akkora különbségek. Így az állomány 28,9%-át a fedélén, 19,9%-át a kamrán belül találtuk. Hasonlóképpen alakul a nagyobb bronz-fragmentumok számának aránya, ahol 5 tárgyat a kamrán és 3-at a kamrában találtunk. 1 tárgyat a feltöltésből sikerült megmenteni.

Herdits Hannes, Langendorf Alarich, Steininger Andreas

Irodalom

- ▶ A. Barb, Hügelgräbernekropolen und frühgeschichtliche Siedlung im Raume der Gemeinden Schandorf und Pinkafeld (Burgenland), Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 67, Wien 1937.
- ▶ M. Fekete, Rettungsgrabung früheisenzeitlicher Hügelgräber in Vaskeresztes (Vorbericht), in D. Gabler (Hrsg.): Acta Archaeologica Hungarica 7, Budapest 1985, S. 33–78.
- ▶ K. Kaus, Urgeschichtliche Grabhügel im Burgenland und in Westungarn, in: 17. Österr. Historikertag Eisenstadt 1987, Tagungsbericht, Wien 1989, S. 31–36.
- ▶ K. Kaus, In memoriam Dr. med. Friedrich Hautmann 1890–1976, in: Amt der Burgenländischen Landesregierung, Landesarchiv und Landesbibliothek (Hrsg.): Burgenländische Heimatblätter 52, Eisenstadt 1990, S. 167–177.
- ▶ K. Kaus, Urgeschichte und Römerzeit, in: Kulturverein Schandorf (Hrsg.): Schandorf – Cemba – Csem, Großpetersdorf 1994, S. 45–47.
- ▶ K. Kaus, Archäologische Objekte in burgenländischen Gemeindewappen, in: W. Gürtler (Hrsg.): Forscher – Gestalter – Vermittler: Festschrift Gerald Schlag, Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 105, Eisenstadt 2001, S. 181–194.
- ▶ K. Spindler, Totenfolge bei Skythen, Thrakern und Kelten, in: Festschrift zum 100jährigen Jubiläum der Abteilung Vorgeschichte der Naturhistorischen Gesellschaft Nürnberg e.V., Nürnberg 1984.
- ▶ R. Tarпинi, Überlegungen zur Herausbildung hallstattzeitlicher Musterkanone am Ostalpenrand anhand des Beispiels der Kegelhalsgefäßverzierung, in: P. Anreiter u.a., Archaeological, Cultural and Linguistic Heritage, Festschrift für Erzsébet Jerem in Honour of her 70th Birthday, Budapest 2012, S. 575–585.
- ▶ O. H. Urban, Das Gräberfeld von Kapfenstein (Steiermark) und die römischen Hügelgräber in Österreich, in: J. Werner (Hrsg.): Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Band 35, München 1984. Pfarrkmetenwald

A magas fennsík a Nagy-tarkőn

A „Große Plischa” (Nagy-tarkő) egy hegygerinc Weiden bei Rechnitz (Bándol) községben Oberwart (Felsőőr) járásban. A fennsík déli részén egy erődítményszerű építmény található, amely az egész hegyhátat átfogja. A 2012-ben először légifelvételen rögzített prehisztórikus/hisztórikus lelőhelyről 2017-ben jelentették az első késő bronzkori kerámialeleteket. Ezek az első régészeti jelek és a Große Plischa környékén előforduló nyersanyagok, mint például a magnetit, a kalkopirit vagy a pirit indokolta ennek a helyszínnek a már folyamatban lévő projektbe való integrálását. Mivel a nyersanyag-lelőhelyek területén eddig nem volt nyoma bányatelepülésnek, 2019 szeptembere és októbere között két szelvényt vizsgáltak a fennsík területén.

Topográfia és talajviszonyok

A Große Plischa az úgynevezett „Bernstein-Rechnitz-ablak” („Borostyánkői-Rohonci-ablak”) közepén fekszik, amely a Penninikum geológiai képződménye. A hegység serpentinjét, zöldpaláját és fillitjét évtizedek óta használják útépitésekhez, a képződményben, a kvarcjáratokban előforduló kalkopirit (és másodlagos ásványai, az azurit és malachit), pirit, antimonit vagy magnetit ásványokat az elmúlt évszázadok során változó intenzitással bányászták és hasznosították. A Große Plischától északnyugatra jelenleg építési projektekhez bányásznak kloritot.

Az ásatási területek a fennsíkon helyezkedtek el, amelyet északról és keletről meredek hegyoldal határol. Délen is meredeken ereszkedik le a terület, de itt több tereplépcső is van. Nyugat felé a terület először elkeskenyedik, majd lankásan lejt. A fennsík keleti részén egy kis hegycsúcs található, amely nyugati irányban, egy domborzati lépcsőn keresztül egy nagyobb sík területbe megy át. Tovább nyugatra újabb lefelé zökkenés van a terepszíntben. Ez a „legmélyebb” szakasz

egyben a legnagyobb területű is. A fennsík nyugati végén a terület észak-déli irányban szűkül, majd enyhén lejt egy árok felé. A legfeljebb 15 cm vastagságú felső talajréteget serpentinít kőzet követte. A felső talajréteg erősen humuszos volt, és tipikus erdei talajnak tekinthető.

A feltárt területekről csak számos szórványos kerámiatöredék került elő. A nagyrészt őskori edények a legtöbb esetben a késő bronzkortól a korai vaskorig terjedő időszakból származnak, két esetben pedig rézkori eredetűek.

Annak érdekében, hogy a Große Plischán végzett emberi tevékenységeket időben jobban be lehessen sorolni, több töredéket az úgynevezett termolumineszcens kormeghatározás segítségével vizsgáltak meg. Kr. e. 1000 körüli dátumot határoztak meg, de két esetben Kr. u. 1000 körüli dátumot is. Mivel a módszer azt az időpontot tükrözi, amikor a minta utoljára 500 °C körüli hőmérsékletű volt, az újabb datálás esetében a cseréptöredékek felmelegedését erdei tűz okozhatta. Hogy ez szándékos volt-e, esetleg azért, hogy legelőterületet szerezzenek, vagy pedig véletlenül, egy tábortűz miatt történt, azt azonban nem lehet pontosabban megállapítani.

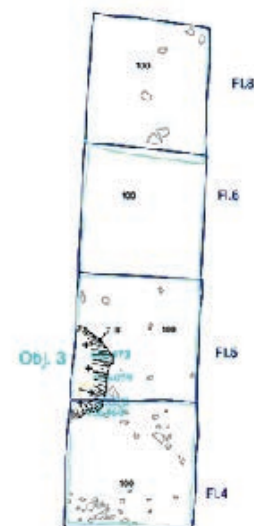
A leletanyagok alapján rézkori, késő bronzkori/kora vaskori és virágzó középkori tevékenységek bizonyíthatók. A rézkorból származónak tűnő kerámiatöredékek „atipikusak” Burgenlandra nézve, mivel a kiterjedt badeni kultúra nem tartalmaz töredékeket az itt található rátétekkel. A késő bronzkor vagy a korai vaskor szempontjából mindenekelőtt a geológia és a benne fellelhető ásványok az érdekesek, amelyeket közvetlen összefüggésben kell vizsgálni. A mindössze 12 km-re található velemi Szent Vid-hegyen lévő település leleteiről és antimonbronzból

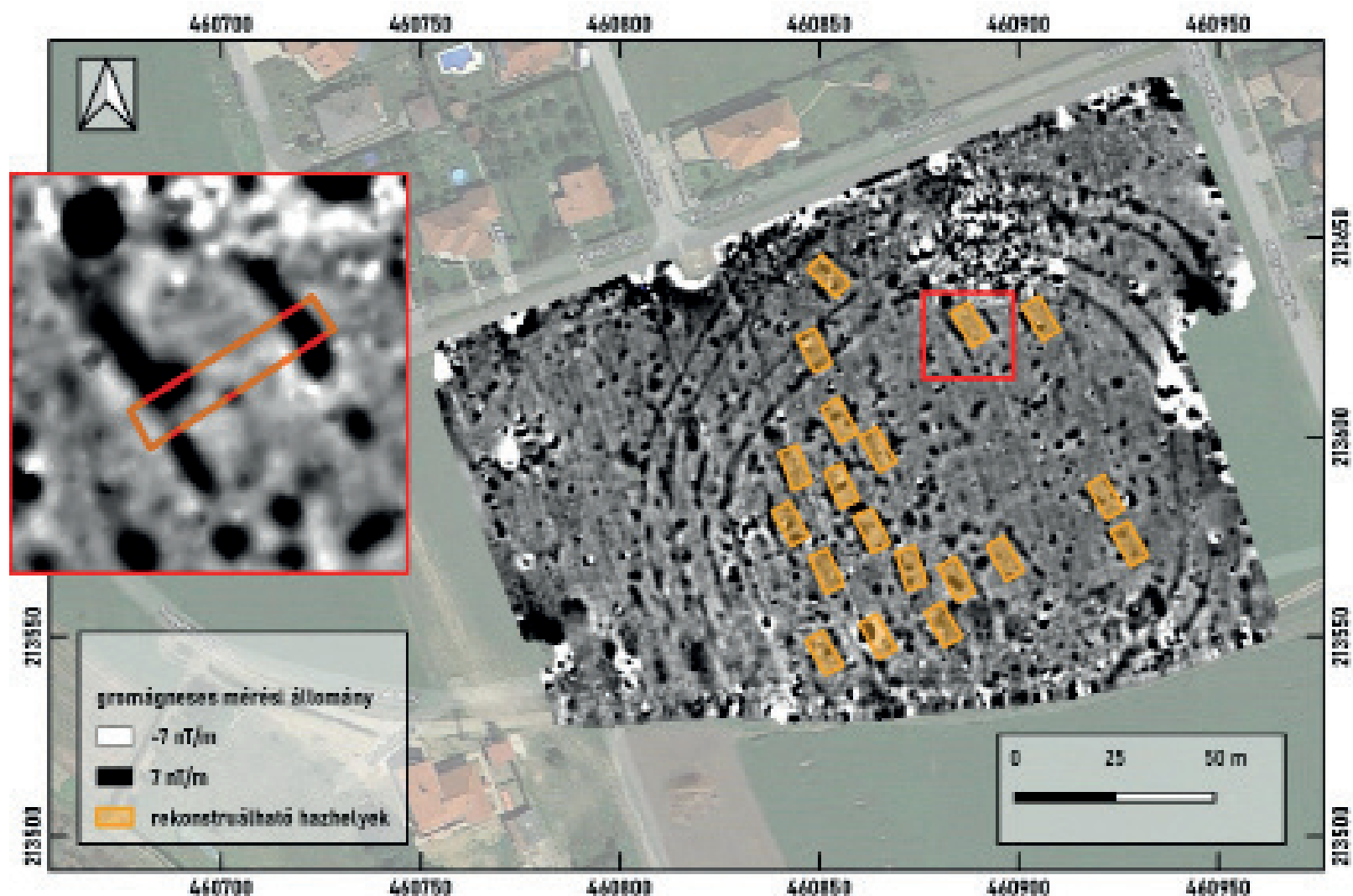

(10-15%-os antimon-tartalmú bronz) készült öntőrögjeiről ismert. Bár az antimon aktív bányászatára csak a 19. és 20. században került sor, a lelőhelyeket nyilvánvalóan már 3000 évvel korábban is használták. A Große Plischa térségében a Velem-Szent Vid és a Schlaining, Bernstein vagy Redlschlag lelőhelyek között az ércet kereső emberek ellátó települése vagy letelepedése könnyen elképzelhető lenne. Ennek az elméletnek alátámasztására azonban még mindig hiányoznak az érdemi kutatási eredmények.

A Kr. u. 1000 körüli kerámiatöredékek datálása, mint már említettük, tűzből eredhet. Topográfiai szempontból a Große Plischa minden bizonnyal alkalmas lenne kilátópontnak vagy „gyepűnek”. Ezt a feltételezést azonban nem lehet megalapozni az erre vonatkozó ásatási eredmények nélkül.

Herdits Hannes

Sé, Malomi-dűlő

Sé község tőszomszédjában terül el Vas megye egyik legfontosabb régészeti lelőhelye, a Kárpát-medence újkőkorának egyik kulcslelőhelye, mely a kutatásban méltán európai ismertségnek örvend. A földben rejlő emlékeinek legjelentősebb szelete a késő neolitikum és a kora rézkor közép-európai történetét meghatározó ún. lengyeli kultúra (Kr. e. 5000–4300) népségének legkorábbi szakaszához kötődik, azaz közel 7000 éves. Az itt, a nyugat-pannoniai régióban, Nyugat-Magyarország és Kelet-Ausztria területén kialakult kultúrkör ezen korai időszakába – a kutatás jelen állása szerint – a Malomi-dűlővel együtt nagyjából csupán negyedszáz régészeti lelőhely sorolható.

Elhelyezkedés, természetföldrajzi környezet

Sé (Scheibing) egy több mint 1300 lakosú (2018) község Vas megyében, a szombathelyi járásban. Közvetlenül a megyeszékhely, Szombathely, az ókori Savaria Ny-i határában terül el, az Ausztriába, Rohonc felé vezető 89. számú főút D-i oldalán, a mai osztrák határtól légvonalban 6 km-re. A katonai felméréseken – melyek sora az 1782–1785 között zajlott Első Katonai Felméréssel vette kezdetét – még a Szünősei-patak által elválasztott két községgént, Nagy és Kis Seé néven szerepel. A Malomi-dűlő nevet a ma lakóépületként hasznosított malomról kapta.

Természetföldrajzilag a terület a Nyugat-magyarországi peremvidék nagytáj, az Alpokalja középtáj és a Pinka-sík kistáj területén helyezkedik el, utóbbinak épp a K-i határán, a Gyöngyös-sík kistáj közvetlen szomszédságában. A Pinka-sík felszíne makro- és mikroformákban szegény, tengerszint feletti magassága 195 és 311 m között mozog. A lelőhely D-i szélén K felé futó Arany-pataktól É-ra egy fennsík jellegű terület húzódik a Kőszegi-hegységig. A pataktól D-re a Pinka kavicstakarójával fedett, enyhén hullámos hegyláb felszín található. A környék uralkodó talajtípusa a barna erdőtalaj.

A terület Kárpát-medencei viszonylatban közel található az Atlanti-óceánhoz és az Adriához, ami az éghajlatra is rányomja bélyegét, mely mérsékelt hűvös, mérsékelt nedves, de hazánk legcsapadékosabb területeihez tartozik, vízhálózata sűrű, ritka a nyári aszály. Az Alpok közelsége miatt az uralkodó szélirány az É-i. Az itt tapasztalható viszonyok összességében kedveznek a mezőgazdaságnak.

Természetes növénytakarója a zárt erdő. A dombhátakat fenyvesek, lombos erdők borították. Növény- és állatföldrajzi viszonyai átmeneti formát mutatnak: az élővilág döntően közép-európai jellegű, főként erdei és hegyvidéki fajokkal, de benne alpesi és szubmediterrán elemek is feltűnnek. A korban az árteret képező patak völgyekhez kötődően összetett mocsárvilág alakult ki, ligeterdőkkel, láprétekkel, megtelepedésre pedig csak a kiemelkedések voltak alkalmasak, ahol a korabeli ember irtásgazdálkodást folytatott. Savaria territóriumának lecsapolása csak jóval később, a római időkben vette kezdetét.

Maga a lelőhely 230 m-es tengerszint feletti magasságban található, az Arany-patak É-i teraszán, ugyanazon dombvonulat K-i részén, ahol a Torony-Rövidek vonaldíszes lelőhely is elterül. Az itt található körárokrendszer nem a patakparti dombhát legmagasabb részét keretezi, hanem egy a helyszínen jól érzékelhető, patak felé mutató kiszögellést.

Kutatástörténet

A lelőhely 1971-ben, a Vas megyei régészeti topográfiai kutatások során került elő, helyét idoltöredék és kora bronzkori díszített kerámia jelezte. Az első ásatást 1973 őszén Károlyi Mária indította a kora bronzkori lelőhely megkutatása okán. Ennek keretében egy 25 m-es szondát nyitottak, melyben a jelenségek magasan, közvetlenül a szántás alatt jelentkeztek. A leletek között számos festett

kerámiatöredék és idol is előkerült. 1974-ben újabb kis ásatásra került sor, majd a kutatás vezetője segítséget kért a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetétől. Ennek keretében a következő évtől csatlakozott a kutatáshoz Kalicz Nándor, aki 1975–1980 között Károlyi Mária munkatársaként tevékenykedett.

A körárok első részletei az első nagyobb ásatás évében, 1975-ben napvilágra kerültek, majd az 1980-ig tartó ásatási szezonok keretében feltárták a mintegy 10–12 ha-os lelőhely körülbelül 10%-át, egy nagyjából 1000 m²-es területet, zömmel a körárkokon belül, illetve az árkoknak mintegy harmadát. Az őskori lelőhelyet célzó kutatásokat a Ny-i részekben egy római villa vastag omladékrétege nehezítette.

1990-ben a község támogatásával újabb szondát nyitottak a körárok nyomvonalát követve, 1995–1996-ban pedig a belső körárok által körbevett területet vágta át egy 110 m hosszú szondával a településszerkezetre irányuló érdeklődés miatt. Az

ebben előkerült jelenségek többsége a vonaldíszes kultúrához és a lengyeli kultúrához sorolódott, de előkerült egy középső rézkori, a Balaton-Lasinja-kultúrához köthető hosszúház, némi szórványos kora bronzkori kerámia, három kora vaskori gödör, a római villa falmaradványa és egy Árpád-kori kemence. A lelőhelyet 1991-ben a Művelődési és Közoktatási Minisztérium „történeti régészeti jelentőségű védett területté” nyilvánította, 2004-ben pedig – jelentőségének megfelelően – kiemelt védeltséget kapott a Kulturális Örökségvédelmi Hivaltaltól.

A kutatások folytatása végül az ArcheON projekt keretében, 2020-ban vált lehetővé. A terepi munka az év szeptember 7-én a terepbejárással vette kezdetét, majd néhány nappal később, szeptember 9-én, a magnetométeres mérésekkel folytatódott. Az ezek fényében kijelölt szelvényünk feltárását – számos esőnappal tagolva – 2020. szeptember 21. és október 21. között sikerült elvégeznünk. A talajradaros vizsgálatra csak ezután, 2020. november 4-én került sor.

Geofizika, terepbejárás és fémkereső műszeres kutatás

Az előkészületi szakaszban tervben volt egy szisztematikus terepbejárás elvégzése is. Az már a legelején nyilvánvalóvá vált, hogy a lelőhely É-i felén a szinte állandó növényi fedettség miatt ezt nem tudjuk lefolytatni. A D-i részeken erre meg lett volna az esély, de a földterület bérlője végül a beültetettség miatt letiltotta a terepbejárásunkat, így a területet csupán extenzív módon tudtuk vizsgálni. Az ásatás közben azonban lehetőség nyílt a lelőhely fémkereső műszerrel történő részleges átvizsgálására. A múzeum önkéntes fémkeresői a területen 8 db késő római (4. század) pénzérmét, egy római fibulatóredéket és egy bronz övcsatot találtak.

A geofizikai kutatás során a helyszínt egymással átfedően többféle módszerrel vizsgáltuk. Összesen 24 188 m² területen végeztünk magnetométeres felmérést, míg talajradar segítségével 7 149 m²-t vizsgáltunk át. Az árkok K-i szakaszának egy részét újkori fedettség miatt, míg D-i végét mezőgazdasági művelés okán nem tudtuk vizsgálat alá vonni. A kutatás egyik legfontosabb eredménye, hogy kiderült, a lengyeli településhez kötődő, korábbi kutatásokból ismert kettős körárok körül még egy kettős körárok húzódik.

Az árkok által körbevett területen, főként a Ny-i részeken rendkívül intenzív régészeti fedettség tapasztalható. Nagy számban figyelhető meg Längsgrubék, az egykori házak hosszanti oldalát kísérő gödrök, gödörpárok, melyek alapján több egykori ház hely azonosítható. Az É-i részén két olyan ház is megfigyelhető, amely szuperpozícióban lehet a körárkokkal. Az árokrendszeren belüli többi anomália gödrökre utal. A körárokrendszeren kívül a régészeti jelenségek koncentrációja árnyalatnyival kisebb. A felmért terület É-i részén egy nagy kiterjedésű, újkori bolygatás okozta anomália figyelhető meg, amely minden bizonnyal a korábbi feltárások helyszínével azonosítható.

Ásatási metodika

Szelvényünk elhelyezése nem volt egyszerű feladat. Próbáltuk elkerülni az adataink alapján számos korszak által erősen bolygatott Ny-i és D-i területeket, illetve a korábban már sok helyen megkutatott K-i és É-i részeket is. Végül egy olyan,

geofizika által jelzett épület maradványait céloztuk meg, mely szerkezetét tekintve, specifikus módon inkább a korábbi, középső neolitikus időszak hagyományait őrzi. Bár kutatásunk elsődleges célja a kora lengyeli időszak tanulmányozása volt, merész választásunk alátámasztására Károlyi Mária megfigyelései adtak alapot, aki leírta, hogy a hosszanti gödrök iránya ÉNy-DK-i.

A nagyjából 10 x 20 m-es épületmaradvány teljes feltárására nem volt lehetőség, így egy reprezentatív, 2 m széles szelvény megkutatására szorítkoztunk, mely az egykori épület nagyjából 10%-át fedte le. A szelvényt úgy helyeztük el, hogy a két Längsgrubén körülbelül 1–1 m-rel túllógjon mind K-i, mind Ny-i irányba, ami lehetővé tette volna az épületen belüli és kívüli területek között esetlegesen megmutatkozó különbségek tanulmányozását. A 12 x 2 m-es, azaz 24 m²-es szelvény adott helyen való elhelyezésének több más oka is volt. A mérések alapján úgy tűnt, hogy itt található a Ny-i Längsgrube (2020/4. objektum) két, szerkezetileg elkülönülő szakasza – ennek később nem találtuk nyomát, az árok egységesen húzódott keresztül a szelvényünkön, középen némileg keményebb, de rétegtanilag nem elkülöníthető betöltéssel. A kijelölt szelvényünkkel éppen meg tudtuk kutatni a Ny-i Längsgrube és egy gödör (2020/3. objektum) relatív kronológiai viszonyait. Abban csak reménykedhettünk, hogy a gödör nem valamely későbbi régészeti kultúra hagyatékához tartozik majd, de szerencsénk volt. A szelvényünk D-i falának metszenie kellett volna egy, a ház szerkezetéhez tartozónak vélt oszlophelyet is, amit végül nem találtunk meg. Illetve 2 m szélességben vágta a K-i Längsgrubét (2020/2. objektum).

A vékony, nagyjából 30 cm vastag humuszréteg és az alatta mutatkozó 5–10 cm vastag szubhumusz 1 x 1 m-es négyzethálóban történő réteges eltávolítása után, az altalaj és a régészeti jelenségek jelentkezési szintjén a négyzetháló alapján történő leletgyűjtést már nem volt értelme folytatni. A munkálatok során finom bontóeszközökkel, aprólékosan, rétegről rétegre haladva, a leleteket lehetőség szerint helyben hagyva és helyben dokumentálva mélyültünk lefelé. A régészeti jelenségekben az aprólékos metódus és a maximális odafigyelés ellenére sem tudtunk rétegeket elkülöníteni, betöltésük gyakorlatilag egységes

volt. A leleteket mesterségesen kialakított dokumentációs felszínek (DOF) szerint dokumentáltuk mind fotós, mind rajzos formában. A feltárt jelenségekről (két Längsgrube és egy gödör), rétegekről, az előkerült leletekről Magyarországon unikális módon nem készítettünk kézi rajzokat, mindent mérőállomás segítségével mértük fel, milliméter pontosan. A szelvényünk teljesen feltárt, végső állapotáról készültek drónfotók, illetve folyamatban van egy 3D-modell összeállítása is.

A kerámiaanyag

Mint a legtöbb régészeti lelőhelyen, a legnagyobb számban kerámialeleteket sikerült felgyűjtenünk. A feltehetőleg a helyi agyagos talajok felhasználásával készült kerámiaedények egyértelműen két minőségi csoportba sorolhatók. A szinte porcelán minőségű finomkerámia esetében nem használtak soványító anyagot. Nem ritka a milliméteres vastagságú „tojáshéjkerámiák” előfordulása. A jellemző típusok közé tartoznak az S-profilú csészék, a különféle, akár rövid csőtalppal ellátott tálak, vállas, illetve szűrőedények. A durvakerámia – zömmel fazekak, tárolóedények – markáns, kavicsos soványítású agyagból készült. A lelőhelyen rendre előkerültek nyeles (2020/2. objektum) és nyéllyukas kanalak is. A miniatűr edények és a ki nem lyukasztott kerámiagolyók játékként funkcionálhattak. A kerámiaanyagra minőségi kategóriáktól függetlenül a redukzív égetés jellemző, és a sötétszürke szín uralkodik.

A díszítésben nagyon ritka a bemélyített motívum, vékonyan bekarcolt vonaldíszek, cikkcakkvonalban elhelyezett körömbenyomkodások csak elvétve fordulnak elő, azok is inkább a durva edényeken. A finomkerámiát feltehetőleg szinte minden esetben pasztózus, azaz égetés utáni festéssel dekorálhatták, ami sok esetben nem maradt meg. A festett díszítmények a kultúra igazi különlegességei, melyek a mai kor embere számára is esztétikai élményt nyújtanak. Károlyi Mária a díszítésben nyolc csoportot különített el, vannak spirál- és korongmotívumok, meandrikus, csíkos, gabonaszemet és kalászt, stilizált ember- és állatalakot, háromszög-motívumot ábrázoló minták, vannak ablakos (metopés) díszítmények, illetve olyan speciális ornamensek is, melyek textilnyomatot viselnek. A festett edények ünnepi alkalmakra készülhettek, és a kor embere számára értelmezhető üzenetet hordoztak. A finomkerámia

díszítéséhez rendkívül változatos színeket használtak, de alkalmanként a durva edényeket is festették, igaz, azokat szinte kizárólag vörös színnel. A 2020. évben végzett ásatáson viszonylag kevés festett edény töredéke került elő, és a festés azokon is rossz állapotban volt. A színek közül csupán a vörös és a sárga alkalmazását sikerült megfigyelnünk, a legjellegzetesebb pedig az edényperemek vörösre festése kívül-belül, nagyjából 2–3 cm vastagságban. A 2020/2. objektumban előkerült egy újabb (apró) vörös festékrög, illetve a porítására szolgáló kőlap is.

Plasztikus ábrázolások

A lelőhely másik különlegessége az agyagból formált emberábrázolások, úgynevezett idolk nagy száma, melyek között Károlyi 4 fő típust tudott elkülöníteni. Az iparművészeti remeknek tekinthető szobrocskák helyi jellegzetességei alapján az őskorkutatás elkülönítette a séi típusú idolkat, melyek Magyarországon kívül Horvátországban, Ausztriában, Szlovákiában, Csehországban és Németországban is előfordulnak. A lelőhelyről a korábbi kutatások során 141 idolk került elő, de a 2020/4. objektumban napvilágot látott egy újabb töredék, mely a csípő-fenék környékéről származik. A szobrocskák minden esetben meghatározott módon, szándékosan darabolva kerülnek elő, ami egy rituálé keretében történhetett meg, vagy a rítust követő deszkalizálás fázisában. Méretük 2 és 25 cm között változik, de előkerült olyan töredék is, amely egy 50 cm-es darabhoz tartozhatott. Zömmel fiatal nőket ábrázolnak, amelyek közül az 1976-ban a 21. objektumból előkerült, legszebben kidolgozott darab a séi Vénusz nevet kapta. A lelőhelyről nem ismert olyan szobrocska, amely egyértelműen férfinak tekinthető.

Az itt előkerülő idolk ábrázolásmódja átmenetet alkot a balkáni és az ausztriai és morva területek szobrocskái között. Bizonyos részleteik stilizáltak, mások realisztikus formát mutatnak. Kerek fejükön bekarcolással jelezték a vállra omló, kettéválasztott hullámos hajat, a markáns szemöldököket és a szemeket. Az orrot kis bütyök jelzi, száját viszont csak nagyon ritkán ábrázoltak. A nyak hosszú, a derék karcsú, nyúlánk, a keblek formásak, a karokat csak vízszintes csontok jelezték, a fenék kerek, a lábak elnagyoltak. A feltehetőleg termékenység rítusokhoz használt

szobrokat festették is, jellemzően vörössel, amely az élet, a vér színe. A séi szobrocskák különlegessége, hogy sok esetben karcolással viseleti elemeket (öv, kötény, szoknya), ékszereket (nyaklánc) tüntettek fel rajtuk. A viselet többi eleme az évezredek során elporladt, de a lengyeli kultúrához kötődően ismerünk nyakláncként hordott díszeket spondylushéjból, állatfogakból, csontból, kőből és agyagból is. Károlyi a korábbi ásatásokról gömbös formájú agyag, illetve hengeresre csiszolt kőgyöngyöket említ. A 2020/2. objektumban is előkerült egy apró, csiszolt kőgyöngy, amely a Borostyánkői-hegységből származó szerpentinből készülhetett.

Az emberábrázolásokhoz tartozik egy különleges, 1978-ban előkerült emberalakos edény. A 30 cm magas alkotás egy hasábkő társaságában feküdt a 18. számú gödör mélyén. A gondos elhelyezés egyértelműen áldozatra utal. A fej csészét formáz, rajta plasztikus szemöldökök, az ugyancsak plasztikus orr letört. A test hengeres, a kebleket bütyökként, a karokat rátett lécként formálták meg, a gerincet is jól láthatóan alakították ki. Az edény alsó része, a fenék gömbös formát mutat. Hasonló edény töredéke előkerült Sében a 23. objektumban, Sormáson, az ausztriai Eggendorf am Walde lelőhelyen, illetve a horvátországi Brezovljaniban. Az állatábrázolások alárendelt szerepet játszanak, önálló állatplasztikákat nem ismerünk, de edényekre, fedőkre applikált bütyökként, díszítményként előfordulnak állatfejek (szarvasmarha, kecske, sertés), illetve madárábrázolások. A 2020/2. objektumból újabb szarvasmarhafej alakú bütyökkel ellátott edénytöredék került elő, amihez hasonló kettő is rejtezett az 1973-ban feltárt 6. objektumban, de ugyanebben az évben találtak ilyet a 13. objektumban is. A 2020/3. számú gödörben leltünk egy edényperemre ültetett, letört fejű madárapplikációt. A leletet humorosan csak Nestór-serlegnek neveztem az ásatási naplóban. A korábbi séi ásatásokon előkerült egy nagyon hasonló plasztika 1978-ban a 14. objektumból, illetve 1975-ben egy másik a 3. objektumból. Érdekesség, hogy mindegyiknek hiányzik a feje, ellentétben a morvaországi Boskovštejn-ből ismert darabbal.

Egyéb leletek

A Sopot-kultúra jellegzetes tárgytípusa az ismeretlen rendeltetésű, úgynevezett csillag alakú tárgy, aminek egy-egy példánya rendre előkerül lengyeli környezetben is. A séi

lelőhelyről eddig egy – 1975-ben, a 2. objektumból előkerült – példány volt ismert. Egy ilyen tárgy töredéke most a 2020/1. objektumból is előkerült, amely nem önálló régészeti jelenség, a 2020/3–4. objektumok elkülöníthetetlen felső rétegét takarta.

A korábbi ásatások állatcsontanyagából csupán a 24. objektum archaeozoológiai feldolgozása készült el 1995-ben, Vörös István keze által, aki a szarvasmarha mellett őz-, gímszarvas-, mezei nyúl- és hódcsontokat talált. A 2020-ban folytatott feltáráson előkerült régészeti állattani leletanyag – csontok, csonteszközök és kagylók – feldolgozása folyamatban van.

Szelvényünkben az aprólékos metódusnak köszönhetően szép számmal kerültek elő pattintott kőeszközök, ami rációfól a korábbi, a kőeszközök alacsony számával kapcsolatos felvetésekre. A lengyeli kultúrához köthető pattintott kőek döntően bakonyi radiaritból készültek, de nem volt ritkaság a teveli tűzkő sem. Az egyik legszebb kőeszközünk viszont egy, a humuszréteggől előkerült rézkori (feltehetőleg Balaton-Lásinja-kultúra) nyílhegy volt. A gabona feldolgozásában és a festékanyag porításában szerepet játszó őrlőkővek szintén fel-felbukkantak.

A körárkok

A körárkok megjelenése a lengyeli kultúra genetikus elődjének tekinthető, azt megelőző vonaldíszes kultúrához kötődik, de a lengyeli időszak első két fázisában vált meghatározó kulturális elemmé. Ma az időszakhoz kötődően nagyjából 150 körárkot ismerünk, melyek nagy része a lengyeli kultúra területén került elő, ezek közül a legkorábbi pedig éppen a séi, illetve a sormási lehet. Az elterjedés epicentruma a mai Alsó-Ausztria, ahol a komplexumok nagyjából egyharmada fekszik, amiket ott Kr. e. 4850–4500 közöttre kelteznek. Magyarországról és Szlovákiából is 20 feletti árkot ismer a kutatás, de több előkerült Morvaországban is. Az árokrendszerek készítésének hagyománya egyfajta kultúrákon átívelő ideaként három generáció alatt átterjedt a lengyeli kultúrával határos területekre, a Dél-Németország és Csehország vidékén élt korabeli – Stichband, Oberlauterbach, Rössen – kultúrákra, de a magyar Alföldre is, majd 200–300 évvel később ugyanilyen gyorsan megszűnt.

A körárkok mindegyike egyedinek tekinthető. Előfordulnak a települések középpontjában, de azok periferiáin is. Nemcsak a gyakoriságukban, de a kivitelükben is vannak regionális különbségek. A Dél-Dunántúlon – jórészt az utóbbi évtizedekben – előkerült struktúrák nagyobb méretűek és jóval összetettebb szerkezetet mutatnak. Átlagos átmérőjük 170–200 m, de ezeknél sokkal nagyobbakat is ismerünk (pl. Szemely–Hegyes). Ausztria területén egyértelműen elkülönülnek az átlagosan 40–50 m átmérőjű szimpla, az átlagosan 60–90 m átmérőjű dupla és az átlagosan 100–120 m átmérőjű tripla körárkok. A legnagyobb ausztriai körárkok – a 158 m-es Kamegg, Wilhelmsdorf 1 – azonban kettős. A struktúrákhoz az árkok számától függetlenül 1–5 paliszád, illetve 2–5 bejárat kapcsolódik. Az osztrák kettős körárkoknál megfigyelt tulajdonságok jól illenek Vas megye másik körárkos struktúrájára, amelyet Ikervár mellett, Otto Braasch fedezett fel. A nagyjából 70 x 85 m kiterjedésű kétárkos komplexum belsejében három koncentrikus paliszád található. A lelőhely kutatása – geofizikai felmérés, fúrások – folyamatban van. A 2020-as projekt egyik legnagyobb meglepetése a magnetométeres vizsgálat első óráiban esett, amikor kiderült, hogy a korabeli ásatások által részben feltárt séi árkok körül

újabb kettős körárkok húzódnak. A geofizikai eredményeken szépen látható a belső kettős, aminek belsejében vékony vonallal a paliszád is kirajzolódik. A külső kettős árok hasonló szerkezetű, ugyanolyan formán paliszáddal ellátva, de a belső árkokkal nem mindenhol húzódik párhuzamosan. Ez kronológiai eltérésekre utalhat, esetleg arra is, hogy a külső árokpár csak a belső betemetése után létesült, azaz adott időszakban mindig csak két-két árok funkcionálhatott. A négy vagy több árokból álló struktúrák nem gyakoriak, a lengyeli területekről például a szlovákiai Biksádról (Cífer), illetve a Dél-Dunántúlról ismerünk ilyeneket, illetve a tűzdelt szalagdíszes kerámia kultúrájának területéről, a szászországi Kyhna 3 és Nickern 4 lelőhelyekről.

A séi belső árokpár a korábbi ásatásokból jól ismert. Árkai hegyes háromszög átmetszetűek, úgynevezett Spitzgraben formát mutatnak. Belső, fő árka 3 m széles, 2,5 m mély. Tőle 7 m-re fut a külső, 2 m széles, 1–1,2 m mély árok. A két árok a paliszáddal együtt nagyjából 15 m széles „védművet” alkot. ÉK-en mindkét árok megszakad, utat engedve egy bejáratnak, az É-i részen az árkokban található oszlophelyek pedig egykori híd jelenrétére engednek következtetni. A belső árokpár átmérője nagyjából

120 m, az általuk kerített terület pedig 1 ha környékén lehet. A külső árokpár legnagyobb átmérője körülbelül 160 m, az egész struktúra kiterjedése pedig szinte pontosan 2 ha.

Az óriási munkát, több ezer köbméter föld megmozgatását igénylő körárokrendszerek funkciójának meghatározása a mai napig viták keresztjében áll. A bejáratok nyitottsága, helyenként nagy száma (2–5), a stratégiai szempontok teljes figyelmen kívül hagyása a helykiválasztásban a védelmi funkciót a legtöbb esetben kizárja, de Gerhard Trnka Alsó-Ausztriában elkülönített öt tényleges védművet, ahogy a Baranya megyei kutatások is valószínűsítik néhány nem klasszikus körárok esetében, hogy ilyen célokra készülhettek. Árukkodó az is, hogy a körárkok belseje a legtöbb esetben üres. Ez alól például a szlovákiai Bucsány (Bučany) lelőhelye alkot kivételt, ahol az árkokon belül egy azokkal egykorú épület áll. A séi lelőhelyen az árkok között nagyszámú telepjelenség került elő, de ezeket Kalicz a árkok időszakánál némileg fiatalabbnak gondolta. Ezt a feltételezést igazolhatja az is, hogy a házak ráhúzódnak a körárkokra. Az ausztriai példák alapján tudjuk, hogy a települések akár 100–200 évvel is túlélhetik az árkok betemetését. Kézenfekvő a feltételezés, hogy az árokrendszerek feladata egy temenos, szent hely kihasítása volt a profán világból, ahol időnként akár több közösség tagjai is találkozhattak bizonyos (társadalmi) rítusok elvégzésére. A rituális alkalmazásra utalhatnak a körárkok térségében csoportosuló különleges leletek is. Azonban mindenképpen központi helyek lehettek, és ehhez kapcsolódva, másodlagosan akár gazdasági szereppel is bírhattak. Egyre több esetben válik valószínűsíthetővé az árokrendszerek bejáratának csillagászati tájolása, amely az agrárrítusokhoz kapcsolódhat, így azok akár kalendáriumként is funkcionálhattak.

A lelőhely

A Malomi-dűlő több szempontból is különleges helyet töltött be saját korában és unikális szereppel bír a közép-európai őskorkutatásban is. Ez volt az elsőként felfedezett lengyeli körárok Magyarországon, Vas megye területén pedig itt került elő első ízben festett lengyeli anyag. A lelőhely névadójává vált a lengyeli kultúra legkorábbi fázisának és egy speciális idoltípusnak is. A település a lengyeli kultúra kialakulási területén

található, annak egyik legkorábbi lelőhelye, körárka pedig szintén a legelsőek közé sorolandó. A séi lelőhely különleges helyzetére utal az idolk nagy száma, melyekből a legtöbb korabeli lelőhelyről csak néhány darab származik. Ebből a szempontból a séihez mérhető a Vladimír Podborský által 1969 és 1978 között kutatott Těšetice-Kyjovice, ahonnan 300 idoltöredék került elő, többségében a körárkokon belülről, a Séhez közeli, ausztriai Alsópulya, illetve a szombathelyi Oladi plató, ahol a 2005–2008 között zajlott feltárásainkon száz környéki szobrocskát találtunk. Emiatt a Savaria Múzeum 1982 és 2014 között állt állandó kiállításának egyik termét Séből származó leletek töltötték meg, amelyek ma is meghatározó részét képezik az új állandó kiállítás őskori részének.

A séi lengyeli telep a maga 6–7 ha-os kiterjedésével közepes méretűnek számít, ahol a magnatométeres kutatásokon azonosítható, körülbelül 20, nagyjából azonos tájolású házhely között a hétköznapi élethez szükséges tárolóvermek, szemetesgödörök és kemencék helyezkednek el. Károlyi Mária beszámol jellegzetes – 1,5–2,5 m átmérőjű, 1–1,5 m mély –, egyenes aljú, kerek vagy ovális, kútszerű gödörökről is, melyek leletanyaguk alapján szintén a rituális szférához kapcsolódhattak. Az sem tartható kizártnak, hogy ezek a körárkokkal egykorúak lehetnek.

A település távolsági kapcsolatai legjobban a kőnyersanyagok alapján tanulmányozhatók, melyek elsősorban a Kőszegi-hegység, a Vashegy, a Borostyánkői-hegység és a Bakony vidékéről származnak, de egyes kövek több száz kilométer távolságból érkeztek. Kimutatható a Borostyánkő út előzményének szerepe is, amivel összefüggésben Sé közvetítő szerepet játszott a D-i (balkáni, adriai) területek és Közép-Európa É-i részei között. Ennek jegyében jelentek meg az Adriamelléki Danilo- és Hvar-kultúra kerámiatöredékei lelőhelyünkön, illetve ehhez köthető a séi idoltípus fentebb már tárgyalt széleskörű elterjedése is.

Kronológia

Mint fentebb láthattuk, a lelőhelyen számos korszak leletanyaga került elő. A Károlyi Mária által kidolgozott relatív kronológiai horizontok lelőhely szempontjából legfontosabb, közel

folyamatosnak tekinthető neolitikus és rézkori időszakokat foglalják magukba. Károlyi 1–2. horizontja a vonaldíszes időszakot, a 3. a kora lengyeli fázist – a kutatásban a lengyeli kultúra séi, formatív vagy la fázisa néven szerepel –, a 4–5. a további lengyeli időszakokat, a 6. pedig a Balaton-Lasinja-kultúra maradványait fedi. Károlyi a lengyeli időszak kései leleteit csak szórványként találta meg a lelőhelyen. Azt feltételezi, hogy az ehhez az időszakhoz sorolható településjelenségek a nagyfokú erózióhoz köthetően semmisültek meg. A séi lengyeli település előzményei közé sorolható a közvetlen szomszédságában megkutatott Torony–Rövidék vonaldíszes lelőhely, ahol 2007-ben 3 hosszúházat is feltártunk. A lengyeli település életének lezáródása vitatott. Kalicz szerint a séi népesség Kr. e. 4700 körül elhagyta a területet és a légvonalban 2 km-re fekvő szombathelyi Oladi platóra telepedett át. Károlyi viszont a szórványleletek között kései lengyeli töredékeket is felfedezett. Ami bizonyosnak tekinthető, hogy akár áttelepült a séi lakosság egy része vagy egésze az Oladi platóra, akár nem, a két lelőhely között kapcsolatot kell, hogy feltételezzünk. A helyi népesség helyben való kora rézkori (lengyeli III. időszak) továbbélése egyértelműen megfogható a szombathelyi Aranypatak lakópark, illetve a dozmati víztározó területén feltárt, alapárkos épületeket is felvonultató településeken.

Az első séi abszolút kronológiai adat faszénminták alapján készült 2002-ben, a debreceni Atommag-kutató Intézetben. Erről annyit tudunk, hogy a korai lengyeli anyagból származó egyetlen faszénminta alapján végzett vizsgálat a Kr. e. 6. évezred utolsó negyedére mutat. A 2021-ben, a mannheimi CEZA laborban végzett radiocarbon (AMS) vizsgálatok keretében mindhárom releváns régészeti jelenségből két-két mintát mérettünk állatsontból. A két Längsgrube három kalibrált adata 68%-os valószínűséggel (a negyedik némileg korábbi eredményeket hozott) Kr. e. 4882–4730 közé kelteződött, míg a Ny-i Längsgrube által vágott gödör eredményei igazolták a relatív kronológiai megfigyeléseinket, mivel azok több évtizeddel korábbi időszakra, Kr. e. 4987 és 4847 közötti időszakra mutatnak.

Jövőbeli feladatok

A lelőhely kutatásában az egyik legfontosabb feladat a geofizikai mérések folytatása a D-i és DK-i területeken. Fontos lenne geológiai

fúrásokat végezni az árkok nyomvonalát több vonalban keresztezve. Az árkok relatív és abszolút kronológiai viszonylatrendszerének tisztázásához pedig egy olyan ásatási szelvény megnyitását tartjuk szükségesnek, amely mind a négy árkot és a hozzájuk kapcsolódó paliszádokat is átvágja, lehetőleg egy olyan helyen, amely minél inkább mentes a későbbi korok bolygatásától.

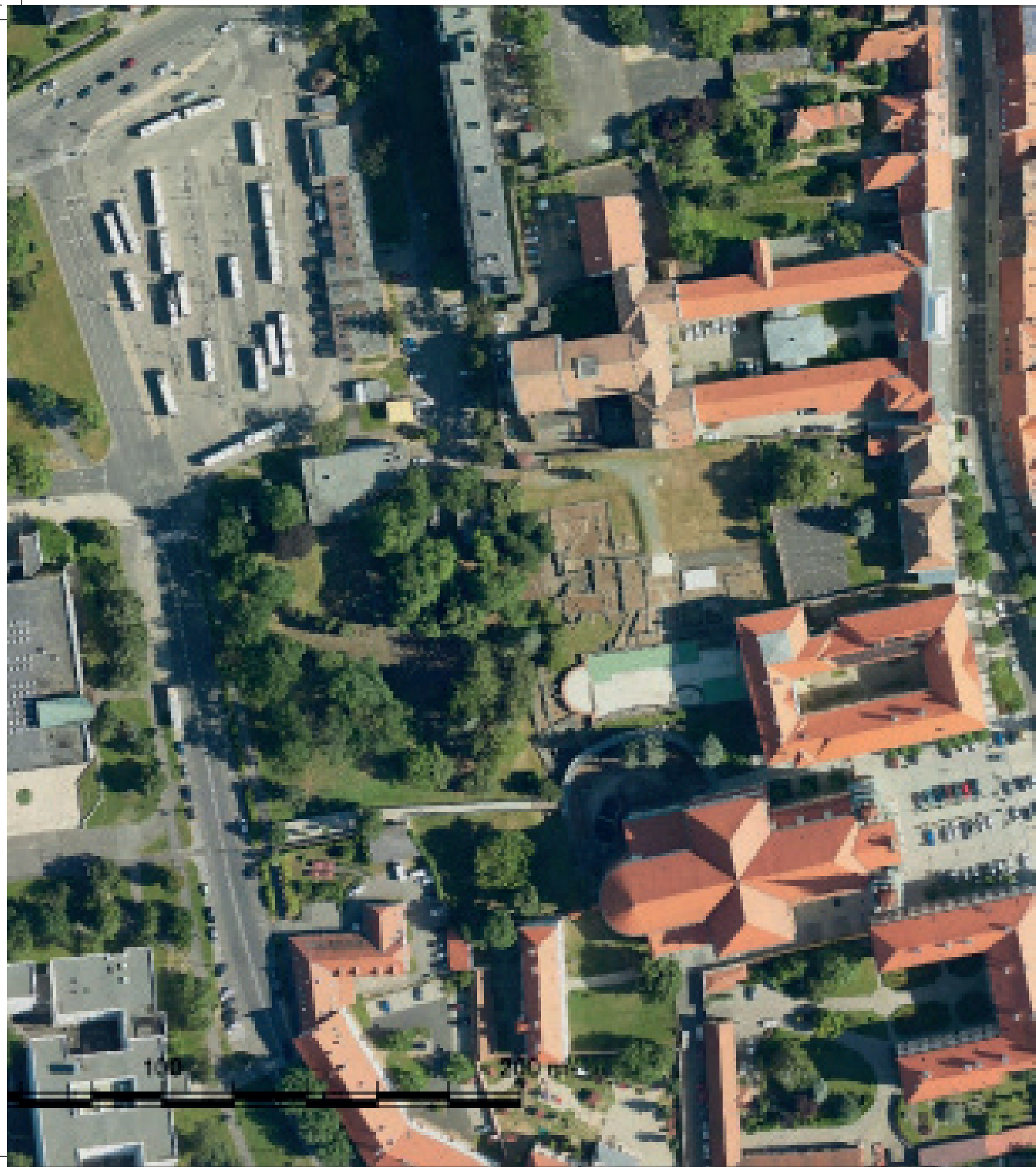
Kolonits László

Irodalom

- ▶ P. BARNA, JUDIT: The Formation of the Lengyel Culture in South-Western Transdanubia. Budapest, 2017. Archaeolingua (Series Maior 39.)
- ▶ BERTÓK, GÁBOR & GÁTI, CSILLA: Régi idők – új módszerek. Roncsolásmentes régészet Baranyában 2005–2013. Budapest, 2014. Archaeolingua
- ▶ ČIŽMÁŘ, ZDENĚK (Hrsg.): Život a smrt v mladší době kamenné. Leben und Tod in der Jungsteinzeit. Life and Death in the New Stone Age. Brno, 2008. Ústav archeologické památkové
- ▶ DÖVÉNYI, ZOLTÁN (szerk.): Magyarország kistájainak katasztere. Budapest, 2010. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet
- ▶ FARKAS, CSILLA (szerk.): Időcsiga Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában. Zeitschnecke. Neue Forschungsergebnisse zur Vorgeschichte vom Komitat Vas. Szombathely, 2011. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága (Őskorunk / Prähistorie Bd. 3.)

- ▶ ILON, GÁBOR (szerk.): Százszorszések. Emberábrázolás az őskori Nyugat-Magyarországon. Die Wunderschönen. Menschendarstellung in urzeitlichen Westungarn. Wonderful Beauties. Human Representations in Prehistoric Western Hungary. Szombathely, 2007. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága
- ▶ ILON, GÁBOR: The Transdanubian Linear Pottery Culture in County Vas: Recent Finds and Findings. In: ANDERS, ALEXANDRA & KULCSÁR, GABRIELLA (eds.): Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczy on His 60th Birthday. Budapest, 2013, 133–146. Prehistoric Society – Eötvös Loránd University – L'Harmattan (Ősrégészeti Tanulmányok / Prehistoric Studies I.)
- ▶ KALICZ, NÁNDOR: Übersicht über den Forschungsstand der Entwicklung der Lengyel-Kultur und die ältesten „Wehranlagen“ in Ungarn. Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte 33–34(1983–1984) 271–293.
- ▶ KALICZ, NÁNDOR: Figürliche Darstellung und bemalte Keramik aus dem Neolithikum Westungarns. Budapest, 1998. Archaeolingua (Series Minor 10.)
- ▶ KALICZ, NÁNDOR: Sé és a szombathelyi Oladi plató késő neolitikus leleteinek hasonlósága és különbsége. A Lengyeli-kultúra kialakuló és első átmeneti fázisa. Ähnlichkeit und Verschiedenheit unter den neolithischen Funden aus den Fundorten von „Sé“ und „Oladi Plató“ in Komitat Vas. Die Formative und vorübergehende erste Phase der Lengyel-Kultur. Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 19(2009) 55–63.
- ▶ KÁROLYI, MÁRIA: Az újköri falu. Das neolithische Dorf. Szombathely, 1982. Savaria Múzeum
- ▶ KÁROLYI, MÁRIA: Hatezer éves gabonaanya, gabonalány. Élet és Tudomány 41(1983)10 1296–1298.
- ▶ KÁROLYI, MÁRIA: Ergebnisse der Ausgrabungen bis 1980 in der befestigten Ansiedlung von Sé, Westungarn. Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte 33–34(1983–1984) 293–303.
- ▶ KÁROLYI, MÁRIA: Az újkör kutatásának tíz esztendeje Vas megyében. Vas Szemle 38(1984)3, 429–440.
- ▶ KÁROLYI, MÁRIA: A korai rézkor emlékei Vas megyében. The Early Copper Age in County Vas. Szombathely, 1992. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága (Őskorunk I.)

- ▶ KÁROLYI, MÁRIA: Történelem távolnétéből – helyünk az őskori Európában. Vas Szemle 50(1996)2, 163–174.
- ▶ KÁROLYI, MÁRIA: Savaria földjének ősi kultúrái a rómaiak előtt. Vas Szemle 57(2003)3, 271–288.
- ▶ KÁROLYI, MÁRIA: Napszülöttek. Savaria földjének ősi kultúrái a rómaiak előtt. Ancient Cultures of Savaria before the Romans. Szombathely 2004. Delta Univerzál
- ▶ KÁROLYI, MÁRIA: Varázsos tárgyak egy varázstalan világban. Az újköri művészet Vas megyei emlékeinek szemlélése közben. Vas Szemle 62(2008)6, 748–759.
- ▶ KÁROLYI, MÁRIA: „...különös ruhákba öltöztetett nők...” Néhány gondolat a séi neolitikus település idolkjainak öltözetéről. „...Women dressed in peculiar clothes...” Some thoughts on the dresses of idols from the Neolithic settlement of Sé. In: FEKETE MÁRIA (szerk.): „...eleitől fogva”. Régész – tanár – ember. A 75 éves Makkay János köszöntése. Pécs 2011, 213–222. PTE BTK TTI Ókortudományi Intézet – GeniaNet, (Specimina Nova Supplementum XI Vivarium Fontium Tom. 6.)
- ▶ KÁROLYI, MÁRIA: A Sé–Malomi-dűlő neolitikus település festett kerámijának díszítési rendszerei. The ornamenting system on painted pottery in the Neolithic settlement at the Sé – Malomi slope. Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője 34(2011)1, 123–172.
- ▶ KÁROLYI, MÁRIA: A kozmikus parancs. A séi kőri település vallásos művészete. The Cosmic Command. The Religious Art of the Neolithic Settlement at Sé (Western Hungary). Szombathely, 2018. Magánkiadás
- ▶ LENNEIS, EVA, NEUGEBAUER-MARESCH, CHRISTINE & RUTTKAY, ELISABETH: Jungsteinzeit im Osten Österreichs. St. Pölten – Wien, 1995. Verlag Niederösterreichisches Pressehaus (Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 102/103/104/105.)
- ▶ LENNEIS, EVA (Hrsg.): Erste Bauerndörfer – älteste Kultbauten. Die Frühe und mittlere Jungsteinzeit in Niederösterreich. Wien, 2017. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften

Mercurius-szentély a Járdányi Paulovics István Romkertben, Szombathelyen

Savaria rövid története

Savaria városát Claudius császár (Kr. u. 41–54) alapította, aki az 1. század derekán a XV. Apollinaris Legio veteránjait telepítette le a Borostyánkő út mentén. A város nevét a Savarias, a mai Perint patakról kapta: Colonia Claudia Savariensium, azaz a Savariaiak Claudiusi Colóniája. A város első lakói római polgárjoggal rendelkező leszerelt katonák és észak-italiai kereskedők voltak. A városhoz mezőgazdasági művelésre alkalmas földterület, territorium is tartozott, az itt élő népesség is savariai lakosnak számított.

A város alapításakor kijelölték a települést határoló városfalak vonalát és az utcahálózatot, függetlenül attól, hogy azok ténylegesen megépültek-e. A legkorábbi település régészeti leletei meglepő módon nem a későbbi városfalakon belül, hanem azokon kívül, főként a déli oldalon kerültek elő. Itt elsősorban ipari tevékenység folyt, de a műhelyek mellett lakóépületek is álltak. A 25–26 hektáros belterület beépítése fokozatosan történt meg, több helyen csak a Kr. u. 1–2. század fordulójától mutatható ki lakóházak jelenléte. A telkek egy része sokáig üresen állt, vagy csak műhelyek nyomait találták meg.

A település lélekszáma viszonylag alacsony lehetett, legfeljebb 4–6 ezer lakos élhetett itt. Ennek ellenére a lakosság a római hagyományoknak megfelelő városi környezetet hozott létre. A város fejlődését jelentősen meghatározta Traianus császár (Kr. u. 98–117) alatt, hogy Savaria Felső-Pannonia (Pannonia Superior) tartomány polgári közigazgatásának székhelye, a tartománygyűlés (concilium) és császárkultusz központja (ara augusti provinciae) lett. Feltehetően Hadrianus császár (Kr. u. 117–138) idejére tehető a korábbi faszerkezetű városfal kőből való átépítése. Ekkor készült el a vízvezeték, a csatornázás és az utcák bazaltkő burkolata, valamint felépültek a reprezentatív

középületek, templomok és közterek. A város ekkor élte igazi virágkorát.

A békés életet a Duna északi partján lakó germán törzsekkel folytatott háborúk (Kr. u. 160–180) zavarták meg. A harci események Savaria környékét is érintették. Habár a város pusztulásának nincs régészeti nyoma, a territóriumon elrejtett kincsleletek jelzik a veszély komolyságát. Kr. u. 193-ban a pannoniai legiók Septimius Severust (Kr. u. 193–211) kiáltották ki császárnak, aki Rómába menet Savariában egyfajta avatási ceremónián is részt vett. A következő évtizedek a tartomány és Savaria újabb, immár második fellendülési korszakát jelentik.

Diocletianus császár (Kr. u. 284–305) közigazgatási reformja során a tartományt kettéosztották, az így létrejött Pannonia Prima központja Savaria lett. Ekkor kezdik el építeni a helytartó rezidenciáját, amit később császári tartózkodásra alkalmas palotává alakítottak át. A hivatalokra a Savariai Lándzsások (Lancearii Savarienses) csapategysége vigyázott. A Kr. u. 4. század folyamán több császár is megfordult a városban, ahogy erről az itt kiadott uralkodói rendeletek tanúskodnak. Kr. u. 374–375 telét I. Valentinianus császár (Kr. u. 364–375) itt töltötte, mivel a környéken csak Savaria volt alkalmas az udvar befogadására.

A város életében fontos szerepet játszott a keresztény vallás, amit számos ókeresztény jellegű felirat és tárgy mutat. Kr. u. 304-ben itt szenvedett vértanúságot Quirinus sisciai (ma: Sisak, Horvátország) püspök és Savariában született Szent Márton (Kr. u. 316–397), a későbbi tours-i püspök. Neki köszönhető, hogy a város római neve mindmáig fennmaradt. Nagy Károly (Kr. u. 747–814) frank császár az avarok elleni hadjáratáról Savarián keresztül tért haza, mivel látni kívánta az általa nagyon tisztelt szent szülőhelyét.

A város utolsó évtizedeiről, hanyatlásáról keveset tudunk, az épületek és közművek lassan tönkrementek, javításukra már nem volt lehetőség. Savaria végső pusztulását általában a Kr. u. 456-os földrengéshez kötötték, de az újabb régészeti és földtani kutatások kimutatták, a földrengés geológiai feltételei ugyan fennálltak, de a katasztrófára régészeti bizonyítékok továbbra sincsenek. A megváltozott életkörülmények ellenére a római lakosság egy kisebb része helyben maradt. Ennek köszönhető, hogy a város antik neve – hazánkban egyedülállóan – soha nem merült feledésbe.

Járdányi Paulovics István Romkert

A Járdányi Paulovics István Romkertben jelenik meg ma is az ókori Savaria legnagyobb egybefüggő városrészlete. Szombathely történetét a középkoron át, Szily János püspök munkásságán keresztül a mai napig itt szemlélhetik meg városunk vendégei. A Romkert területén a kora római és a késő római időszakhoz tartozó emlékek egyaránt fennmaradtak, éppen ezért nem könnyű feladat ezek egyidejű bemutatása. A városfalon belül a legfontosabb épületmaradványok a késő római korszakból származó helytartói palotakomplexum ma is látható részei.

Szombathely város egyik legfontosabb historikus épülete - a helytartói palota fogadóépülete mellett, a méltán híres mozaikpadló maradványaival - az oktagon (a 4. századi császárfürdő épülete), amely a világi hatalom kontinuitását jelzi, és szinte ép állapotban érte meg a középkort. A kör alakú várfala fektetett passzázs megépítésével a belsővár területe látványban elválik a Romkert római épületekre koncentráló északi felétől, és mintegy önálló életet él. Szombathely elfelejtett középkori vára, amely „láthatta” többek között Ulászlót, de Szulejmán török sátrát is, teljesen egyedülálló történetű épület Magyarország területén.

Járdányi Paulovics István Romkert-kutatásáról

Az ókori Savaria kö emlékeinek gyűjtésével már a 16. századtól kezdve foglalkoztak kutatók, de a város topográfiai kutatására elsőként 1938-ban a Püspökkert (mai Járdányi Paulovics István Romkert) területén került sor. Géfin Gyula és Paulovics István a szombathelyi papi szeminárium kertjében egy mozaikpadlós terem (császári palota) maradványait, bazaltkövekkel burkolt

utakat, több római épület alapját és a középkori vár maradványait tárta fel 1938–1943 között. A második világháború után 1960-tól 1988-ig Buócz Terézia és Szentlélek Tihamér végzett a Romkertben ásatásokat, amelyek alapján az Országos Műemléki Felügyelőség és a Savaria Múzeum további feltárási és helyreállítási tervet készített. A helyreállítási tervet, a műemléki kivitelezési és a fenntartási részletterveket Vladár Ágnes tervező mérnök készítette. A feltárások során felszínre kerültek a Kr. u. 3–4. századi császári palota további helyiségei, oktagonális fürdőépülete, valamint a korábbi római kori építési periódusok épített emlékei. A colonia nyugati városrészének bazaltköves utcákkal határolt lakónegyedeit övező többfázisú városfal külső oldalán fazekasnegyed terült el. A várost nyugatról elkerülő távolsági út mentén bronz vámbélyegző és vámallomásként értelmezhető épület került elő. Az 1990-es évekre a kutatások megszűntek, az állandósult pénzihiány következtében megkezdődött a romterület látványos állagromlása. Az állagmegóvó beavatkozások során kisebb régészeti munkálatok folytak a 2000-es években, többek között az oktagonális épület vízelvezetése és freskós falainak restaurálása, vagy az Egyházi Kollégium felújítását kísérő földmunkák szakfelügyelete Kiss Péter által. Nagyobb volumenű feltárások 2016–2017-ben következtek, a Püspöki Palota lebombázott épületszárnya alatt és a székesegyház előtti téren a császári palota épületei, mozaikos helyisége mellett a középkori várfal egy szakasza vált dokumentálhatóvá. Az Aula Palatina mozaikpadlójának előzetes állapotjavítása, majd felszedése és a helyszín hitelesítő ásatása a hazai városi régészet egyik csúcsteljesítménye volt 2018-ban Mladoniczki Réka és Anderkó Krisztián régészek vezetésével.

Napjainkban a Járdányi Paulovics István Romkert a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézménye, szabadtéri kiállítóhelyként üzemel, az előkerült leletek egy része a Savaria Múzeum római kori állandó kiállításán és az Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárházban tekinthető meg.

Mercurius-szentély

A városfalon belül, Savaria északnyugati részében helyezkedik el a Mercurius-szentély a Járdányi Paulovics István Romkertben. Mercurius római istennél találtak védelmet a kereskedők és utazók, nem véletlen tehát, hogy szentélye nem messze a

vámállomástól, a várost elkerülő dél-északi irányú tranzitút közelében épült fel. Buócz Terézia és Szentlélek Tihámér a romterület kutatása során folytattak itt feltárásokat.

A szentély területéről az 1980-ban Buócz Terézia által vezetett ásatásokon töredékes mészkőoltárok – Iuppiter Optimus Maximus és Mercurius –, egy Mercuriust ábrázoló mészkőrelief és terrakotta szoborcscsa mellett több ólomvotív Venus, Victoria, Matrona, Dea Syria (ábra a következő oldalon) is előkerült. A szakrális leleteket tartalmazó építményt az ásató Mercurius-szentélyként határozta meg és már 1983-ban elkészült a műemléki helyreállítása. A műemléki bemutatás egy ún. 'gallo-römische Umgangstemple'-t vizionál, építési áldozatnak értelmezett urnalelet Claudius, illetve Vespasianus érmeivel keltezve, Savaria legkorábbi kőépítményének gondolva. A későbbi publikációkban magáról az épületről kevés szó esik, több rekonstrukciós elképzelés is született, többek között egy Hajnóczi Gyula által készített háromhajós szentélyépület is. Az ArcheOn projekt keretében 2019 októberében végzett ásatások főként az alaprajzi és rekonstrukciós anomáliák tisztázására tettek kísérletet. A műemléki kivitelezés során a rétegsort lesüllyesztették az ásató régész által Traianus-korinak vélt járószintre, emiatt a szakrális leletegyüttes lelőkörményeit már nem vizsgálhattuk, csak a falak alapozásait.

A régi ásatási dokumentáció és az újabb kutatások alapján a következő megállapításokat tehetjük:

Az épületnek legalább három, esetleg négy építési periódusa volt, ezek közül a második kissé eltérő tájolással és pillérindításokkal a keleti és talán a déli oldalon. Tehát egy nyitott belső térrel számolhatunk, később ezeket a pilléreket elfalazták. A legkorábbi falak alsó kőszora opus spicatum technikával készült. A belső helyiségben előkerült két darab, térben álló, nagyméretű falazott pillérpár funkcióját és periódusát nem tudtuk tisztázni, de az bizonyos, hogy nem tartozott hozzá másik pillérpár. Az északi falak pilaszterei a legutolsó építési periódushoz rendelhetők, és a műemlékes rekonstrukcióval ellentétben nincsenek összeépítve a főfalakkal. Ráadásul az északi oldalon nincs nyoma, hogy a római korban lettek volna pilaszterek.

Az épület datálása az építési áldozattal hibás, a korábbi ásatási dokumentációk alapján legalább nyolc szürke kerámiaurna került elő a vizsgált területen, de még az útkeresztesződés túloldalán is találtak ilyen tárgyakat. Az akkori fotólisták és ásatási naplók alapján az ásató régész és konzulense, Szentlélek Tihámér is egyértelműen temetkezési urnáknak határozta meg, azaz a terület a beépítése előtt (Claudius–Vespasianus időszak) temetőként funkcionált.

A legkorábbi beépítést a későbbi kőfalaktól kissé eltérő tájolású gerenda-alapárkok jelentik. A favázás épületekhez tartozó rétegekből a bronz AS érme, fallikus függő és a kerámialeletek alapján a Kr. u. 1. század vége – 2. század eleje időszakra datálható. Az első kőperiódust a Kr. u. 2. század első felére tehetjük, sajnos a homlokzati falak és az úttestek (Traianus–Hadrianus idején burkolták le őket) viszonyát nem vizsgálhattuk. Az épület további periódusaihoz nem tudunk régészeti leleteket kötni, csak a maradék eredeti falszövegek átépítései alapján vázolható a relatív időrend. A belső helyiség délkeleti sarkában nagyjából a Kr. u. 3-4. század fordulóján – 4. század első felében kutatók fúrta, amit törmelékkel töltöttek fel. Az épületet a helytartói palota építésekor, illetve bővítésekor elbontották és elplanírozták, a kút létesítése már ezzel hozható összefüggésbe.

A szakrális leletegyüttes egy kisméretű toldalék helyiségben került elő, amit az ásató fülkének/cellának/larariumnak/nichének nevez, az oltárok pedig körülötte. Csak itt, az épület belső helyiségének a nyugati sávjában kerültek elő vallásszára utaló leletek. Ezek mind a meszes-habarcsos járószintnek meghatározott rétegen feküdtek, tehát nem volt valódi épített padlózat. A kis helyiség falait a műemléki helyreállítás során teljesen újraépítették, betonba rakták. Eredeti funkciója nem ismert, római kori szakrális építményekben egyelőre nem találtunk hozzá analógiát.

A jelenleg látható műemléki bemutatás több eleme nem felel meg a valóságnak. A keleti pillérpárt jelképező vulkanikus kőből készült csapolt pillérelemek, a belső helyiség közepére rekonstruált lefolyó mészkőozottája a helyreállítás szintlesztésekor kerültek elő, az ásatási napló szerint „Sem a csapos pilléreknek, sem a víznyelő rózsának nem volt eredeti helye, de még nyoma

sem.” (1983. 10. 06. Buócz Terézia) A teljesen modern, pilléreket összekötő műkö elemek azt az érzést keltik, mintha átrium lenne a belső helyiség közepén. Ez ellentmond, mind az Umgangstempel, mind a háromhajós vagy bármilyen szentélyépületnek.

Összegezve, a szakrális leletegyüttes gyengébb minőségű köemlékei ellenére is kiemelkedő jelentőségű, bár egyértelműen Mercurius istenhez kötését és ez alapján egy, a lelőhelyen álló szentély létezését a megfelelő helyszín (útkereszteződés, városkapu) ellenére már Szigli Kinga megkérdőjelezte diplomamunkájában. Az épület alaprajza önmagában nem támasztja alá a szentélyfunkciót, de többek között a sokszori átépítés (alig két évszázad alatt 3–4 építési fázis), az épített padló hiánya, valamint az ismeretlen funkciójú nagyméretű pillérek léte sem támogatja. Az Umgangstempel sem térben, sem időben nem helytálló, a Hajnóczy-féle háromhajós rekonstrukció pedig önkényesen kezeli az ásatási eredményeket, pl. a keleti oldalon előcsarnokot, szentélybejáratot, kövezett utcát rekonstruál oda, ahol az ásatási alaprajzok szerint egyértelműen épülethelyiségek állhattak. Az idegen épületelemekkel, kitalált pillérekkel, műkövel és átriumos elrendezéssel létrehozott helyszíni műemlékes bemutatás pedig minden szakmai alapot nélkülöz. A jelenlegi kutatási eredmények alapján nem látjuk igazoltnak a korábbi kutatás által Mercurius-szentélynek meghatározott épület szentélyfunkcióját, a maradványok sokkal inkább egy többször átépített lakóépületre emlékeztetnek. A szakrális leletegyüttes lehetett háziszentély része, vagy esetleg a helytartói palota építésekor elbontott közelben álló szentélyből (talán Mercurius) ide deponált(?) tárgyak maradványa. Utóbbi feltételezés erősen hipotetikus. A további kutatás a helyszíni adottságok miatt sok új eredményt már nem hozhat, esetleg az útkereszteződés burkolt utcáinak átvágása tisztázhat kronológiai kérdéseket.

Csapláros Andrea, Anderkó Krisztián, Balázs Péter

Irodalom

- ▶ ALFÖLDI A. (1936): Pannonia rómaiságának kialakulása és történeti kerete. – Századok 70(1–3): 3–37, 70(4–6): 129–162.
- ▶ BUÓCZ T. (1968): Savaria topográfiája. – Szombathely, Vasi Szemle Könyvei, 178 pp.
- ▶ BUÓCZ T. (1975): Savaria úthálózatának kronológiája a Járdányi Paulovics István Romkertben. Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője 5–6: 203–211.
- ▶ BUÓCZ T. és SZENTLÉLEKY T. (1970–1988) ásatási jelentései: Régészeti Füzetek 30, 1970, 27; 31, 1978, 59; 33, 1980. 40–41; 34, 1981, 43–44; 35, 1982, 55; 36, 1983, 50; 38, 1985, 49–50; 40, 1987, 52; 41, 1988, 39.
- ▶ BUÓCZ T. (1991): A Járdányi Paulovics István Romkert helyreállítási és feltárási munkái (I–III. sz.) – Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője 20/1, 1991, 13–26.
- ▶ BUÓCZ T. (1992): Bruchstück einer Mercurius–Votivreliefs von Savaria. – In: Raznovszky, M. (Hrsg.): 2. Internationales Kolloquium über Probleme des provinziäl-römischen Kunstschaffens, Veszprém, 1992., 183–198.
- ▶ BUÓCZ T. (1998): Mercurius sanctuary. – In: Fitz Jenő (Hrsg.): Religions and cults in Pannonia. Székesfehérvár, Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1998, pp. 86–87.
- ▶ BUÓCZ T. és GABLER D. (2002): Savariai városfal. A városfal építése a Terra Sigillaták tükrében. – Sárvár, 2002. pp. 166.
- ▶ BUÓCZ T. (2003): Altäre im Járdányi Paulovics István Ruinengarten. – In: Fitz Jenő: Pannonica provincialia et Archaeologica, Studia sollemnina E. Fitz octogenario dedicata, Libelli Arch. sn. I. Budapest 2003, 379–394.
- ▶ CSAPLÁROS A. (2017): Mesterségek szerepe és hatása a római kori Savaria társadalmára. – Szakképzéstörténeti tanulmányok I. Szerk. Takács László. Budapest, 2017.: 35–51.
- ▶ FETICH N. (1920–1922): Komikus terracotta-szobrocskák a szombathelyi múzeumban. – Archaeologiai Értesítő 39: 20–22. (Lapok Szombathely történetéből 71: 1–9., 1999)
- ▶ GÉFIN Gy. (1992): A Romkert feltárása (1938–1943). – Acta Savariensia 6 1992. p. 165.
- ▶ H. VLADÁR Á. (1991): A Járdányi Paulovics István Romkert helyreállítási munkái. – Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője 20/1, 1991, 53–71.
- ▶ HAJNÓCZY GY. (1987): Pannónia római romjai. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, p. 210.

- ▶ HÓDI A. (2014a): Bronzöntő műhelyek Savariában. – Ókor 13(3): 89–94.
- ▶ HÓDI A. (2014b): Ládikaveret. – In: SOSZTARITS O., BALÁZS P. & CSAPLÁROS A. (szerk.): A savariai Isis szentély. Isis savariai otthona – kiállítási katalógus, Sistrum Serie A. No. 2. Szombathely, Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, p. 187.
- ▶ HÓDI A. (2015): Ki önt fel a garatra? Római malomtöredékek Savariából. – In: TANAI I. (szerk.): Műtárgyesetek. Szombathely, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, pp. 50–56.
- ▶ ISZTIN GY. – TÁRCZY T. – TÓTH E. (2013): A savariai császári palota és díszterme (Der Kaiserpalast von Savaria und sein Prunksaal). Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője 36, 187–201.
- ▶ KISS G. – TÓTH E. – ZÁGORHIDI CZIGÁNY B. (1998): Savaria – Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Szombathely, Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 1998. p. 296.
- ▶ MLADONICZKI R. & SOSZTARITS O. (2009): Die Strecke der Bernsteinstrasse in Savaria. – In: Studia in honorem Dénes Gabler. Győr, Mursella Régészeti Egyesület, pp. 325–357.
- ▶ MÓCSY A. – FITZ J. (SZERK.) (1990): Pannonia régészeti kézikönyve. Budapest. Akadémiai Kiadó. 1990, p. 386.
- ▶ PAULOVICS I. (1943): Savaria–Szombathely topográfiája. Acta Savariensia, Szombathely. Martineum Könyvnyomda RT, 1943, p. 63.
- ▶ SEY N. (2013): A pannoniai római kori bronzművesség műhelykérdései. – Manuskript. Dissertation, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, p. 265.
- ▶ SOSZTARITS O., BALÁZS P. & CSAPLÁROS A. (2014) (Szerk.): A savariai Isis szentély. Isis savariai otthona – kiállítási katalógus, Sistrum Serie A. No. 2. Szombathely, Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 332 pp.
- ▶ SZENTLÉLEKY T. (1991): A Püspökkert – Járdányi Paulovics István Romkert helyreállítási és feltárási munkái (III. – IV. sz.). Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője 20/1, 1991, 27–38.
- ▶ SZENTLÉLEKY T. – THURY L. (2005): Szombathely, Járdányi–Paulovics István Romkert” Műemlékvédelmi Szemle 2003/2. (Budapest 2005) 164–166.
- ▶ SZIGLI K. (2008): Adalékok Mercurius pannoniai kultuszához, Egyetemi szakdolgozat ELTE 2008.

- ▶ TÓTH E. (1971): Savaria insularendszerének rekonstrukciója. (Rekonstruktion des Insula-System in Savaria). Archaeológiai Értesítő 98, 143–169.
- ▶ TÓTH E. (2011): Lapidarium Savariense. Savaria római feliratos kőemlékei. – Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője 34(2): 288 pp.
- ▶ TÓTH E. (2011): Die spätrömische Palastanlage von Savaria. Die spätrömische Palastanlage von Savaria. In Bruckneudorf 2011, 275–284.
- ▶ TÓTH E. (2013): A savariai császári palota és díszterme. Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője 36 (2013), 187–201.
- ▶ TÓTH E. (2016): Kereszténység megjelenése Pannóniában. – In: TÓTH E., VIDA T. & TAKÁCS I. (Szerk.): Szent Márton és Pannónia. Kereszténység a római világ határán. Győr, Pannonhalmi Főapátság – Savaria Múzeum, pp. 200–225.
- ▶ Püspöki Palota ásatási dokumentáció (Savaria Múzeum Régészeti Adattár): RA 3686–16, RA 3789–17
- ▶ Aula Palatina hitelesítő ásatás dokumentáció (Savaria Múzeum Régészeti Adattár): RA 4326–21

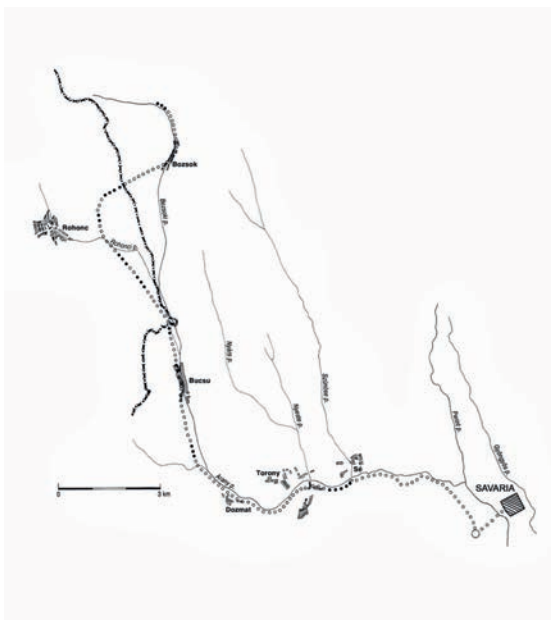

Savaria vízvezetéke

A mai Dunántúli területe a Kr. u. 1. században fokozatosan került Róma fennhatósága alá, a század közepén került sor a XV. Apollinaris Legio veteránjai számára egy új település, Savaria létrehozására a Borostyánkő út mellett. A város az alapító Claudius császár (Kr. u. 41– 54) után kapta a nevét: Colonia Claudia Savariensium, azaz Savariaiak Claudiusi Kolóniája. A település Hadrianus császár (Kr. u. 117–138) idején élte egyik virágkorát, ekkor készült el a csatornahálózat, az utcák bazaltkő burkolata, valamint a friss vizet szállító 20 kilométer hosszú vízvezeték.

Az aquaeductus építésének elengedhetetlen feltétele a pontos tervezői munka, a kiinduló- és a végpont pontos magasságának megállapítása, valamint a kettő közötti ideális lejtésszög

meghatározása, mivel a víz a gravitáció segítségével áramlott a csatornában. A geodéziai feladatok elvégzéséhez a római mérnökök többféle szintező- és mérőműszert vehettek igénybe. Az építés során mindig helyben található kőfajtákat használtak fel, a rövidebb vezetéket az egyik végétől kezdve folyamatosan, a hosszabbakat több szakaszra bontva készítették. A savariai csatorna megépítéséhez a környékbeli hegyeket alkotó, általánosan használt kőzetet, a kloritpalát használták, amelyből a 20 km-es hosszal és az ismert csatornametszetek adataival számolva, megközelítőleg 35.000 - 40.000 m³-t használtak fel.

A megfelelő minőségű felszíni vízfolyásból vagy forrásból származó ivóvizet, gáttal, forrásfoglalással vagy kútházzal fogták fel és vezették a csatornába. A birodalomszerte készült aquaeductusok zöme föld alatti kőcsatorna volt, ezek készítésekor egy tervnek megfelelő méretű és lejtésű árkot ástak, amelyben megépítették a vezetéket, majd az egészet betemették. Szerkezetük kétféle lehetett, létezett az ún. fordított U-alak, amely a vezetéket boltíves fedésére utal, és a négyszögletes keresztmetszetű forma, amelynél a takarást vízszintes, fektetett nagyméretű kőlapokkal oldották meg. A vezetékek alját és az oldalfalait vízálló cementtel szigetelték, ez eltömítette az esetleges lyukakat, sima és egyenes belteret biztosított, ami kedvezően befolyásolta a vízszállító képességet.

Előfordult, hogy alacsonyabb terepszinteken a vezetékeket az állandó és folyamatos lejtés fenntartásához pillérekre emelték, ezek kétségkívül a leglátványosabb, csak a római építészetre jellemző részei voltak egy-egy aquaeductusnak. Az ívet egyszerűen ismételték az áthidalandó völgyekben, valamint olyan sík területeken, ahol már nem volt lehetséges a domborzat kihasználásával biztosítani a csatorna lejtését. Árkádok alkalmazására nemcsak azért volt szükség, hogy

költséghatékonyabban – kevesebb építőanyag és pénz felhasználásával – építkezzenek, hanem azért is, mert így átjárhatóvá tudták tenni a nyomvonalat a közlekedés számára.

A vezeték végpontjára olyan fogadóépületet telepítettek, amely vagy a beérkező vízmennyiség ideiglenes tárolására vagy annak elosztására volt hivatott. Az első kategóriába a nagy befogadóképességű víztárolók, a másodikba az elosztótartályok tartoztak, innen már kerámia vagy ólom csővezeték vezetett a közutakhoz, a fürdőkhöz és privát házakhoz.

A savariai aquaeductus funkciója és nyomvonala évszázadokon keresztül ismert volt a kutatók előtt. A legkorábbi említése a 16. századból, Carolus Clusius németalföldi orvos és botanikus tollából származik, aki leírja, hogy az erősen elhasznált vezeték három mérföld hosszan futott a dombok lábait követve, a csatornát tápláló friss és egészséges víz pedig egy Rohonc környéki forrásból származott. A 18. században Bél Mátyás írt víz vezetésére szolgáló 6 arasz (162 cm) széles és 8 arasz (216 cm) magas, az alján négyszögű kövekkel kirakott, boltozott föld alatti járatról, Korabinsky János Mátyás pedig a magyar barlangkutatás történetével foglalkozó munkájában a rohongi vár leírásánál említi, hogy a várból a római korban csatorna vezetett Szombathelyre. A nyomvonal által érintett települések lakói is tudtak a csatorna létezéséről, de azt a néphagyományban olyan „alagútként” azonosították, amely összefüggésben állt Kőszeg 1532-es török ostromával.

Az aquaeductus nyomvonala

A bozsoki völgy

Savaria aquaeductusának kiindulópontja a véletlennek köszönhetően vált ismerté az 1970-es években, mikor Velem vízellátásának fejlesztésén dolgoztak a bozsoki völgy felső szakaszán.

Az egyik forrás feltáró munkálatai során kiderült, hogy az nem természetes eredetű, hanem egy még működő római vízvezeték-szakaszból származik, amelynek egy leszakadt tetőlemeze elzárta a víz útját, így az egy fűzfa gyökerei mentén tört a felszínre. A Vízmű vállalat munkatársai több ponton is feltárták a római kori gyűjtőcsatorna szakaszait, eredményeiket az

1980-as évek végén egy régészeti feltárás is hitelesítette, így pontos képet kaphattunk a kloritpalából készült vízvezeték szerkezetéről és méreteiről. A négyszögletes keresztmetszetű 90 cm széles vezetékét vízszintesen fektetett kőlapokkal takarták, a 25 cm vastag oldalfalak 40 cm széles és 35 cm magas csatornabelső határoltak. A gyűjtőág belsejét az általános gyakorlatnak megfelelően, 2,5 cm vastagságban vízzáró réteggel bélelték ki.

Az itt található természetes eredetű vízfolyások csapadékvízzel táplálóknak, az ilyen, esővízből gyűjtött, bazaltsziklákból eredő víz minősége a római építész, Vitruvius szerint is kiváló, így tökéletesen alkalmas arra, hogy egy aquaeductus kiindulópontja legyen. A tápláló források ebben az esetben olyan geológiai környezetben eredtek, amely hozzájárult ahhoz, hogy a vízvezetéseket gyakran károsító vízkövesedés – kalcium-karbonát-képződés – ne okozzon problémát.

Bozsok

A kiindulóponttól dél felé futó csatorna hosszabb-rövidebb szakaszaira az elmúlt évszázadok során többször is ráakadtak Bozsok község nyugati házsorának építéskor. A települést észak-dél irányban átszelő vezeték az ausztriai Rohonc felé vezető úttal párhuzamosan, a domborzathoz alkalmazkodva haladt az országhatár felé.

Rohonc

A vízvezeték ausztriai részét az 1930-as évektől szinte teljes egészében feltárták, ezért pontos adatok állnak rendelkezésre méreteiről és szerkezetéről. A határtól számított mintegy 1,7 km hosszú szakaszon a csatorna méretei többé-kevésbé azonosak a bozsoki völgyben dokumentáltakkal, innen azonban egy jelentős méretnövekedés figyelhető meg, az 55 cm széles és 125 cm magas oldalfalak már 60–70 cm széles belteret fognak közre. A vezeték belső oldalán és alján továbbra is vízzáró cement található, a korábbi síklefedést viszont 40–50 cm vastag boltíves falazat váltja fel. A nagyobb méret egyfelől lehetővé tette a csatorna átjárhatóságát növelve a karbantartás hatékonyságát, másfelől lehetővé tette, hogy újabb, a nyomvonalba eső vízfolyásokkal bővítsék a hálózatot.

Bucsu

A magyar határt a Rohonc–Bucsu út nyugati oldalán lépi át a csatorna, innen az út mellett halad tovább déli irányba. A helyi lakosok előszeretettel használták fel építőanyagként, kiszedett kőveiből még egy istállót is építettek.

A Bucsu–Narda út kereszteződésénél egy régészeti feltárás keretében, körülbelül 200 m hosszúságban tárták fel egy szakaszát: a 40 cm széles és 180 cm magas oldalfalak egy 90–100 cm magas és 70–80 cm széles csatornabelsőt fogtak közre. Itt, az egykori vasútállomás szomszédságában restaurálás után most is látható az aquaeductus egy részlete.

Narda

A nyomvonalba szervesen nem illeszkedő szakasz került elő a Nardáról kivezető út közelében. A megfigyelés szerint a 2 m mélyen fekvő, csatári kőből épült csatorna síklefedéssel készült, oldalfalai 40 cm széles és 60 cm magas belvilágot határoltak. Elképzelhető, hogy ez egy kisebb méretű gyűjtőág részlete lehetett.

Dozmat

A vezeték az Arany-patak vonalát követve széles ívben kanyarodik Bucsutól Dozmat felé. Vas megye római koros régészeti kutatásában a község neve nem ismeretlen, az 1950-es években a Szent György-templom falából került a Savaria Múzeumba Publius Maecius Sabinus, a XV. Apollinaris Legio

veteránjának mészkőből készült sírtáblája, a templom renoválásakor pedig egy római kori épület – feltehetőleg villa – alapfalai kerültek elő.

A Dozmatot átszelő dombvonulat alsó részében halad itt az aquaeductus, viszonylag hosszú szakasza víztározó építésekor bukkant napvilágra. A feltárás során kiderült, hogy a sárgásfehér habarcsba rakott kloritpalából készült csatorna még ma is szerepet játszik a környék vízháztartásában, megbolygatása komoly hidrológiai problémákat okozott, a folyamatos vízbetörés miatt teljeskörű feltárára és dokumentálásra nem is volt lehetőség. A megközelítőleg 100–110 cm magas és 70–80 cm széles fordított U-alakú csatornabelső a szigetelés és az áramlás javítása miatt vízzáró anyaggal volt bélelve (4. ábra). A feltárt vezeték vonalvezetése egy helyen megtört a szakaszokra bontott kivitelezés és a működéshez szükséges állandó lejtés fenntartása miatt.

Torony

Az 1930-as évek végén, 200 cm mélységben, körülbelül 50 m-re a pataktól került elő a vízvezeték egy szakasza, amikor annak déli oldalán gyakorlóteret építettek.

Sé

A falubeliek előtt régóta ismert volt az aquaeductus, amelynek köveit építkezéseikhez is felhasználták. Az Arany-patak déli oldalán több ponton is sikerült lokalizálni a fentiekben már megismert méretű és szerkezetű csatornát. Ezen szakaszok érdekessége, hogy csak kérdőjelesen állíthatók összetartozónak, tehát itt egy olyan bekötőágat is csatlakoztattak, amellyel egy közeli patak vizét a hálózathoz kapcsolták.

Olad

Olad nyugati határában a mai felszín alatt 0,8–0,9 m mélyen került elő egy szakasz, ebből 3 m hosszan viszonylag jó állapotban. A sárgásfehér habarcsba rakott kloritpalából készült 1,7 m széles vezeték 45 cm vastag oldalfalakkal rendelkezett (5. ábra). Az aquaeductus többi részét már a középkorban kiszedték, köveit másodlagosan felhasználták. A feltárt részletek itt sem voltak teljesen tájolásúak. Ennek oka, hogy a gravitációs úton működő vezeték a megfelelő lejtés érdekében mindig a domborzathoz alkalmazkodott és ha szükséges volt, iránya megváltozott.

Előkerült még a közelben fekvő egykori vízimalomnál, majd Oladban az 1910-es években pince építéskor, itt egy szemtanú szerint „akkora, hogy egy ember is elfér benne”. Ezen a

környéken kútásáskor és házépítéskor is megtalálták az elmúlt évszázadban.

Szombathely

A Kárpáti Kelemen úttól nyugatra, 1944-ben óvóhelyek építéskor került elő, majd innen déli irányban az egykori szőlődombok oldalában is „mindenütt megtalálható” volt.

Ettől a ponttól kezdve nem rendelkezünk régészeti adatokkal, így a Savarián belül történő vízelosztással kapcsolatban párhuzamok segítségére vagyunk utalva. Végpontján vagy az általános gyakorlatnak megfelelően egy vízelosztó medence kapott helyet vagy a pilléreken álló vezeték átszelte a várost és közvetlenül erről történt a vízvétel.

A tározókból már ólom-, vagy kerámiacsövekben történt a víz eljuttatása a közutakhoz, fürdőkhöz és magánházakhoz. Ezekből Savariából feltűnően keveset ismerünk: ólomcsöveket találtak a Székesegyház építéskor és a Romkertben, valamint egy kutyafejjel ellátott bronzcső került elő a Hollán Ernő utcában.

Datálás

Az aquaeductusból ez idáig semmilyen korhatározó lelet nem került elő és felirat sem említi, ezért közvetlen datálása nem lehetséges.

A Római Birodalom nagy vízvezeték-építési időszaka a Kr. e. 1. és a Kr. u. 2. századok közé esik, városainak közművesítése, pontosabban vízvezetékekkel való ellátása Augustus (Kr. e. 27–Kr. u. 14) és Traianus (Kr. u. 98–117) császárok uralkodása közötti időre tehető. Ez alapján joggal gondolhatunk arra, hogy Savaria vízvezetéke is valamikor az I. század végén, II. század elején épül ki. Ezt az időpontot támasztja alá egy Domitianus (Kr. u. 81–96) korabeli fürdő – mivel ezeket a létesítményeket már folyóvízzel kellett ellátni, illetve a Traianus, esetleg Hadrianus (Kr. u. 117–138) idejére tehető szennyvízhálózat is. A vízvezetékkel kapcsolatban ez utóbbi fontosságát azért szükséges hangsúlyozni, mert a vízhálózatból származó vízfelesleg a szintén gravitációs elven működő csatornába folyt, ezáltal segítette annak tisztántartását, hozzájárulva a város higiéniájának javításához.

Az, hogy meddig működött ez a rendszer, még kérdéses. Ammianus Marcellinus római szerző leírja, hogy Valentinianus császár 374-es savariai látogatásakor egy fülesbagoly telepedett a császári fürdőház ormára, ez alapján feltételezhetjük, hogy ekkor még üzemelt a fürdőt ellátó aquaeductus.

Hidrológiai elemzés

A hidrológia segítségével lehetőség nyílik az aquaeductus vízszállító képességének vizsgálatára. A számítás alapját a

vezetékben folyó víz sebességének ismerete jelenti, amelyből azután kiszámítható a csatorna által szállított hozam mennyisége.

Egy átlagos áteresztő-képességű keresztmetszet alapján kiszámolt napi vízhozam: 0,8802 m³/s, ez kb. 76. 000 m³/nap.

A számok alapján kijelenthetjük, hogy az ókori Szombathely vízvezetéke a nagyobb kapacitású csatornák közé tartozott. Figyelembe kell venni ugyanakkor azt is, hogy a fenti adatok a beltér maximális kihasználtsága alapján lettek kiszámolva, ami azt jelenti, hogy a csatorna belsejét a vízzáró réteg tetejéig kitölti a víz. Egyes aquaeductusok esetében azonban a vízzáró réteg markáns kopásából megállapítható, hogy az áramló víz a beltérnek megközelítőleg a 2/3-ad részét töltötte ki, ez alapján feltételezhetjük, hogy a tényleges vízhozam 40–50 százalékkal volt kisebb a fentebb kiszámolt értékeknél.

Az aquaeductus által szállított víz mennyiségére egy másik megközelítési mód alapján is következtethetünk. Megmérhető ugyanis azon források egy részének mostani vízhozama, amelyek egykoron táplálták a vezetéket. Az adatokat összegezve megközelítőleg 35–40 l/s-t (=0.04 m³/s) kapunk, ami 3456m³/nap teljesítményt jelent, ez egy hipotetikus 10.000 fős római

Összehasonlításképpen

	Belméret (cm)	Lejtés (‰)	Szállított hozam (m³/s)	Kapacitás (m³/nap)
Trier	72 x 90	0,6	0,483	41.750
Nîmes	130 x 74	0,342	0,658	56.800
Arles	85 x 110	0,625	0,797	68.900
Köln	73 x 72	3,6	0,901	77.850
Metz	110 x 80	1,0	0,990	85.500
Aqua Appia	69 x 168	0,5	0,57	49.200
Aqua Anio Vetus	91 x 229	1,5	0,99	85.500
Aqua Marcia	152 x 259	1,3	1,11	95.900
Aqua Tepula	76 x 107	1,3	0,14	12.000
Aqua Iulia	61 x 152	1,3	0,47	40.600
Aqua Virgo	61 x 175	0,25	0,63	54.500
Aqua Claudia	91 x 198	1,3	1,47	127.000

kori lakosságszámmra vetítve is 345,6 l/fő/nap mennyiséget jelent. Látható, hogy bár ezek az eredmények messze elmaradnak a rendelkezésre álló szállítókapa­ci­tas­tól, azért több mint elegendőek a teljeskörű ellátáshoz.

A savariai aquaeductus nyomvonala tehát többé-kevésbé ismert, de egyes szakaszai – forrásfoglalás kialakítása, Rohonci-patak és a vezetékek kapcsolata, a különböző technikai megoldással készült részek egymáshoz való viszonya – a pontos hidrológia, a castellum divisorium helyzete és a városon belüli vízelosztás rendszere még további kutatásokat igényel.

Anderkó Krisztián

Irodalom

- ▶ ANDERKÓ K. (2006): Savaria vízvezetéke. Savaria a Vas megyei Múzeumok Értesítője, 30: 9–46.
- ▶ BUÓCZ T. (1967): Savaria topográfiája. Szombathely, pp. 148.
- ▶ BUÓCZ T. (1991): A Járdányi Paulovics István Romkert helyreállítási és feltárási munkái. – Savaria a Vas megyei Múzeumok Értesítője, 20(1): 22.
- ▶ B. THOMAS E. és PROKOPP Gy. (1959): Bél Mátyás: Hungariae Novae Notitia. Membrum III. De Sabaria. Vasi Szemle, 2: 48–50.
- ▶ FAHLBUSCH, H. (1983): Über Abflußmessung und Standardisierung bei den Wasserversorgungsanlagen Roms. Wasserversorgung im antiken Rom. München, p. 134.
- ▶ GREWE, K. (1983): Neue Ausgrabungen im Verlauf der römischen Wasserleitungen nach Köln. Bonner Jahrbücher, 183: 343–384.
- ▶ GREWE, K. (1985): Planung und Trassierung römischer Wasserleitungen. – Schriftenreihe der Frontinus-Gesellschaft Supplementband I, Wiesbaden, pp. 108.
- ▶ HODGE, T. A. (1992): Roman Aqueducts & Water Supply. London, pp. 504.
- ▶ HORVÁTH T. A. (1993): Szombathely a XV–XVIII. században. Acta Savariensia, 8, p. 8.
- ▶ ILON G., SOSZTARITS O., OROSS K., és MOLNÁR A. (2001): Előzetes jelentés a Sé-Doberdón végzett 1998. évi leletmentésről. Régészeti kutatások Magyarországon, 1998: 66–68.
- ▶ KISS G., TÓTH E., ZÁGORHIDI Cz. B. (1998): Savaria – Szombathely története. Szombathely, pp. 8–78.
- ▶ LAMPRECHT, O. (1948): Die römische Wasserleitung für Savaria. Burgerländische Heimatblätter, 1948: 109–113.
- ▶ LANG-AUINGER, C. (1986/87): Die römische Wasserleitung nach Savaria. Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien, 57: 293–316.
- ▶ LIPP V. (1880): Tanulmányok. IV. Vázlatok Colonia Claudia Savaria közéletéből. Szombathely, p. 55.
- ▶ MAYER L. és TÓTH K. (1993): Régészeti kutatások Vas megyében 1952–1989. Szombathely.
- ▶ NEYSES, A. (1980): Die Ruwer-Wasserleitung des römischen Trier. Trier, pp. 23.
- ▶ PÓCZY K. (1980): Közművek a római kori Magyarországon.

Budapest, Műszaki Kiadó, pp. 154.

- ▶ SABLAUER E. (1976): Savaria aquaeductusa. Hidrológiai Társaság ülésén 1976. február 13-án megtartott előadás szövege.
- ▶ SABLAUER E. (1979): Savaria aquaeductusa. Hidrológiai Tájékoztató, 1979: 5–7.
- ▶ SCHÖNVISNER I. (1791): Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem. Pestini, p. 61.
- ▶ SOSZTARITS O. (1994): Topográfiai kutatások Savaria déli városrészében. Lapok Szombathely történetéből, 21: 5.
- ▶ SZENTLÉLEKY T. (1965a): Ásatási jelentés. Régészeti Füzetek, 18: 34.
- ▶ SZENTLÉLEKY T. (1965b): Ásatási jelentés. Archeologiai Értesítő, 92: 237.
- ▶ SZENTLÉLEKY T. (1968): Ásatási jelentés. Régészeti Füzetek, 1/21: 30.
- ▶ TÓTH E. és ZÁGORHIDI Cz. B. (1999): Carolus Clusius leírása Szombathely városáról 1585-ben. Panniculus Ser. C. No. 117: 2.
- ▶ TÜRRE E. (1953): Savaria aquaeductusa. Archeologiai Értesítő, 80: 129–133.

Burg erődítményei

A burgi erődítésrendszer mintegy 3,6 hektáros területe a Csaterberg/Eisenberg-hegység északi lábánál, az úgynevezett burgi hegygerincen, a dél-burgenlandi Hannersdorf településen, az oberwarti (felsőőri) járásban található. Délnyugaton a terepbe mélyen bevágódó Pinka folyó kanyarulata, keleten pedig a Tauchenbach, Erlbach és Pinka folyók összefolyása, valamint az ebből keletkezett, északkeleten a schandorfi erdőig terjedő ártéri síkság határolja. A fennsík, amelyet így szinte szigetként vesznek körül a vízfolyások, és amelyet így meredek lejtők és kiterjedt magasan fekvő teraszok jellemeznek, települési szempontból domborzatilag rendkívül kedvezőnek mondható: míg északkeleten egy tágas fennsík található, addig délnyugaton a kb. 80 m széles, gerincszerű hegyhát, amelyet északon, délen és nyugaton a Pinka felé meredek lejtők védenek, ideális menedékhelyet képez.

A lelőhely eddigi tudományos vizsgálata egy 1935-ös leletjelentéstől eltekintve az 1950-es években néhány kutatási szelvény feltárására korlátozódott, amelyek arra utalnak, hogy a területet a Kr. e. 3. évezredtől a Kr. u. 15. századig használták. Azóta szisztematikus régészeti vizsgálatok jelentik a kutatás egyik legfőbb kíváncsiát.

Közútásatási szelvény

Annak érdekében, hogy első betekintést nyerjünk a középső platószakasz (az úgynevezett középmű) régészeti jelenségeibe és rétegeibe, a Szent András-templomtól délre, egy enyhén dél felé lejtő, burkolatlan mezei út mentén egy körülbelül 118 m²-es ásatási területet (F01) jelöltünk ki.

Az ásatási szelvény legrégebbi leletanyagai a terület középső neolitikumban való jelentős benépesüléséről tanúskodnak. A vonaldíszeskerámia-darabok az első betelepülésre utalnak a

korai neolitikumban. A későbbi földmozgatások miatt azonban már nem lehetett az eredeti helyzetben megtalálni a jelenségeket. A hegység használata a lengyeli kultúra időszakában több fázisban zajlott, melyek a bronzkorban, a vaskorban és a középkorban bolygatott településleletek formájában váltak kézzelfoghatóvá (vö. 01. ábra).

A magasfennsík őskori településfázisai és a kora vaskor végétől kezdődő hosszabb időszak után a következő legrégebbi lelet egy elszigetelt, virágzó középkori különleges temetkezés formájában fordul elő, amely a C14-es kormeghatározás alapján a 11. századra tehető. A csontváz első antropológiai vizsgálatai halál előtti erőszakra utalnak, és így vélhetően egy esetleges kínzás vagy kivégzés áldozatának sorsára. Ennek az egyénnek a temetése egyértelműen zárt temetőn kívül történt. Így a társadalmilag elfogadott területen kívüli térbeli elkülönítettség ellenére az itt dokumentált különleges temetkezés utalhat a rendszeres temetkezések által elfoglalt temető közelségére, és így közvetve a Szent András-templom kora középkori és virágzó középkori előzményfázisaira, amelyek már az épületállományban is feltételezhetők.

A késő középkorra vonatkozóan egy lehetséges déli épületlelet, valamint kiterjedt földmunkák és egy amorf gödör dokumentálható. Ez utóbbi intenzív anyagkitermelésre utal, és összefüggésben állhat a máig is fennmaradt sáncfeltöltések és a magvár építése során végzett jelentős földmozgatással. Végül figyelemre méltó az a tény, hogy közvetlenül a közelmúltban keletkezett termőtalaj-réteg eltávolítása után az egész területen nem kerültek elő középkor utáni jelenségek vagy leletek. A géppel eltávolított humusz anyagában szintén nem volt egyetlen tárgy sem a 15. és 20. század közötti időszakból. Ebből arra lehet következtetni, hogy az erősen megerősített Burg-terület késő

középkori, történetileg feljegyzett hanyatlása után nem került sor az úgynevezett középmű vagy akár az egész fennsík intenzív újra betelepítésére, hanem a közvetlenül ezt követő használat a 19. századtól kézzelfoghatóvá váló kert-, erdő- és legelőterületeknek felelt meg.

Magvár ásatási terület

A második ásatási szelvény (F02) a régebbi kutatás által „visszavonulási erődnék” nevezett terület magterületén, a hegygerinc délnyugati végén, közvetlenül a középkori váron belül készült, amely az Adriai-tenger fölött 275 m magasságban, az e fölé még 13 m-re emelkedő ormon áll, és a terepen jól kiemelkedik. Az erősen beerdősült épületrészeket már az ásatás megkezdése előtt egy 30 x 35 m-es zárt várkomplexumként lehetett értelmezni. Ezek egy 9,5 m átmérőjű központi kerek vártoronyból állnak, amely körül koncentrikusan és több lépcsőzetes teraszon legfeljebb négy, nem meghatározott épületelem csoportosul. Északról és nyugatról gyűrűfal keríthette be őket.

Délen és keleten nagy félköríves sáncárok veszi körül ezt a magterületet, amelyet az északkeleti fennsík felé újabb 6 m széles nyakárok vág el. Ettől keletre található az elővár, amelyet egy 18 m széles és ma is 3 m mély árok vesz körül, ami egy másik, ÉK-DNY irányban futó árok fölé magasodik, mint a keleti központi fennsík legelső akadálya, és egy 8 x 8 m-es toronyépület is látható a terület közepén. A lejtő szélén egy külső fal is végigfut az egész hegyfennsíkon.

A vár legkorábbi okirati említése 1244-ből származik, és IV. Béla király által a helyi német nemesi családnak, a Csém nemzetségnek adományozott Óvár elnevezésű várfennsíkról szól. Az 1241-es magyarországi mongol invázió kronológiai közelsége nyilvánvaló, és ezzel hozható összefüggésbe az adományozás is.

Óvár nevéből eddig egy kora vagy virágzó középkori előderődítmény létezésére következtettek, ami önmagában lehetségesnek tekinthető, de a mai napig csak egy úgynevezett „vörös sánc” égetett agyag építőanyagának relokált leletei alapján feltételezhető. Az viszont a forrásból egyértelműbb, hogy

a Csémek építettek várat, akik ettől kezdve Óvárinak nevezték magukat. Az erődítmény történetét a későbbiekben olykor erőszakos hatalomváltások jellemezték, amelyek valószínűleg nagymértékű pusztításokkal is jártak. V. László király 1459-es adományozása révén Óvár végül Andreas Baumkircher és utódai birtokába került, akik egy 1489-re datált rombolást követően elhanyagolták a várat, és ezzel megindították a létesítmények hanyatlását és pusztulását, amely legkésőbb a 16. század elején bekövetkezett.

A 8,8 x 5,2 m-es F02-es ásatási területet a központi kerek torony és a hozzá északkeletről csatlakozó falszakasz közötti területen alakították ki. A 2,95 m relatív ásatási mélységnél végre sikerült megállapítani az átmenetet a középkori rétegek és a folytatólagosan feltárt őskori rétegek között. A termőföldet a feltárási kampány végéig egyetlen ponton sem lehetett elérni.

A feltárást révén az 1950-es évek óta először sikerült közelebbről megvilágítani a burgi komplexum középkori településfejlődésének magterületét. Az itt talált leletek a neolitikum és a középső bronzkor települési tevékenységéről tanúskodnak, az első fennmaradt rétegsorok a hallstatti időszakból származnak. A későbbi vaskorból, a római császárkorból egészen a késő antikvitásig, valamint a kora és a virágzó középkorból csak elszigetelt, áthelyezett kontextusokból származó leletek kerültek elő. A legkorábbi középkori erődítés falazott váregyüttes formájában a virágzó középkor végére, a 13. század közepe tájára tehető. Lehetségesnek tűnik a kapcsolat az ekkor történt, archiváltan megőrzött királyi adományozással a Csém nemesi család számára.

A 13. század végétől építették a kővárat, melynek maradványai a mai napig fennmaradtak. Mint az ásatási szelvény területén található legrégebbi épületelem, a vártorony kerek toronyként épülhetett. Számos egymást követő réteg bizonyítja a vár többfázisú használatát a 13. század végétől a 14. századig. Valószínűleg csak a 14. század közepén bővítették a vár magterületét, amelynek során a körtoronytól északkeletre lévő építményt emelték. A fennmaradt megközelítési lehetőség a hozzá csatlakozó fallépcsővel lehetővé teszi egy észak felé irányuló többszintes épület rekonstrukcióját (vö. 02. ábra).

A 14. század végén a helyszínt hirtelen elhagyhatták, mivel 15. századi leletek alig, újabbak pedig már egyáltalán nem állnak rendelkezésre. A burgi magvár kőépítésű szakasza tehát késő középkori épületnek tekinthető, amelyet valószínűleg egy, az ásatási leletekben alig megőrzött, földből készült fa előderődítményre építettek, egy olyan helyen, amely már a neolitikum óta lakott volt.

Herdits Hannes, Langendorf Alarich, Steininger Andreas

Irodalom:

- Ortsaktenarchiv der Burgenländischen Landesmuseen, Ortsakte Burg, Briefe von K. Halaunbrenner an das Burgenländische Landesmuseum, Zl. LM. 13/41 - 1931, 8. Mai 1931, Punkt 3; Zl. LM. 2/42, 8. Nov. 1935; Zl. LM. 2/43, 15. Nov. 1935
- Th. Kühtreiber, Handwerksgeschichtliche und ideologische Aspekte mittelalterlichen Mauerwerks am Beispiel Österreichs, in: Mittelalterarchäologie und Bauhandwerk. Beiträge des 8. Kolloquiums des Arbeitskreises zur archäologischen Erforschung des mittelalterlichen Handwerks, Soest 2005, S. 187–208
- P. Mitchell, D. Schön, Zur Struktur und Datierung von Mauerwerk in Wien, in: Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege, LVI, 2002, Heft 4, S. 462–473
- Ortsaktenarchiv der Burgenländischen Landesmuseen, Ortsakte Burg, Grabung Burg, H. Mitscha - Märheim Ohrenberger - B. Saria, Fundbericht 12/52, Mai 1952
- H. Mitscha-Märheim, A. Ohrenberger, B. Saria, Bericht über eine Probegrabung in der mittelalterlichen Burganlage von Burg, in: K. Ulbrich A. Ratz, Die Wehranlagen von Burg. Eine topographische, historische und burgenkundliche Untersuchung, Burgenländische Forschungen 25, Eisenstadt 1954, S. 184–196
- G. Seebach, Zeitspezifische Strukturen des mittelalterlichen Mauerwerks, in: Denkmalpflege in Niederösterreich 12, 1993, S. 19–23
- K. Ulbrich - A. Ratz, Die Wehranlagen von Burg. Eine topographische, historische und burgenkundliche Untersuchung, Burgenländische Forschungen 25, Eisenstadt 1954

Összefoglaló a közös konzerválási és restaurálási munkálatokról

Az INTERREG V-A Ausztria-Magyarország Programban megvalósuló ArcheON (ATHU121 számú) projekt keretében elkészült a mind a 6 helyszínen feltárt leletanyag közös konzerválási és restaurálási dokumentációja a már korábban kidolgozott közös módszertani kézikönyv, valamint a hatályos törvényi előírások szerint. A töredékek tisztítása és ragasztása során néhány kiemelt kultúrtörténeti jelentőséggel bíró régészeti tárgyat sikerült az utókor, valamint a későbbi tudományos feldolgozás számára összeilleszteni és megőrizni. Jelen rövid összefoglalóban három, régészettörténeti szempontból legjelentősebb leletanyagot mutatunk be:

Edények a lengyeli időszak formálódó korai időszakából

Az ásatás során feltárt hosszúház két hosszanti árkából (Längsgrube) rendkívül nagy mennyiségű kerámiatöredék, pattintott kőeszköz és állatcsont került elő. A nagyszámú kerámia között plasztikus állatapplikációkkal (bika, madár) ellátott és festett töredékek is napvilágra kerültek, de találtunk egy-két idoltöredéket is. A számos, zömmel dunántúli nyersanyaglelőhelyekről származó pattintott kő között voltak kifejezetten izgalmas darabok is.

A kerámiatöredékek restaurálása és konzerválása több összeillő edényt eredményezett. Ezek mindegyike igen jellemző főleg a lengyeli kultúra korai fázisára: durván soványított, kézzel formázott, kihajló peremű, gömbös testű, valamint enyhén S-profilú fazekak és mélyhasú tálak, oldalukon vagy vállukon rátett dudorral vagy kettős púppal.

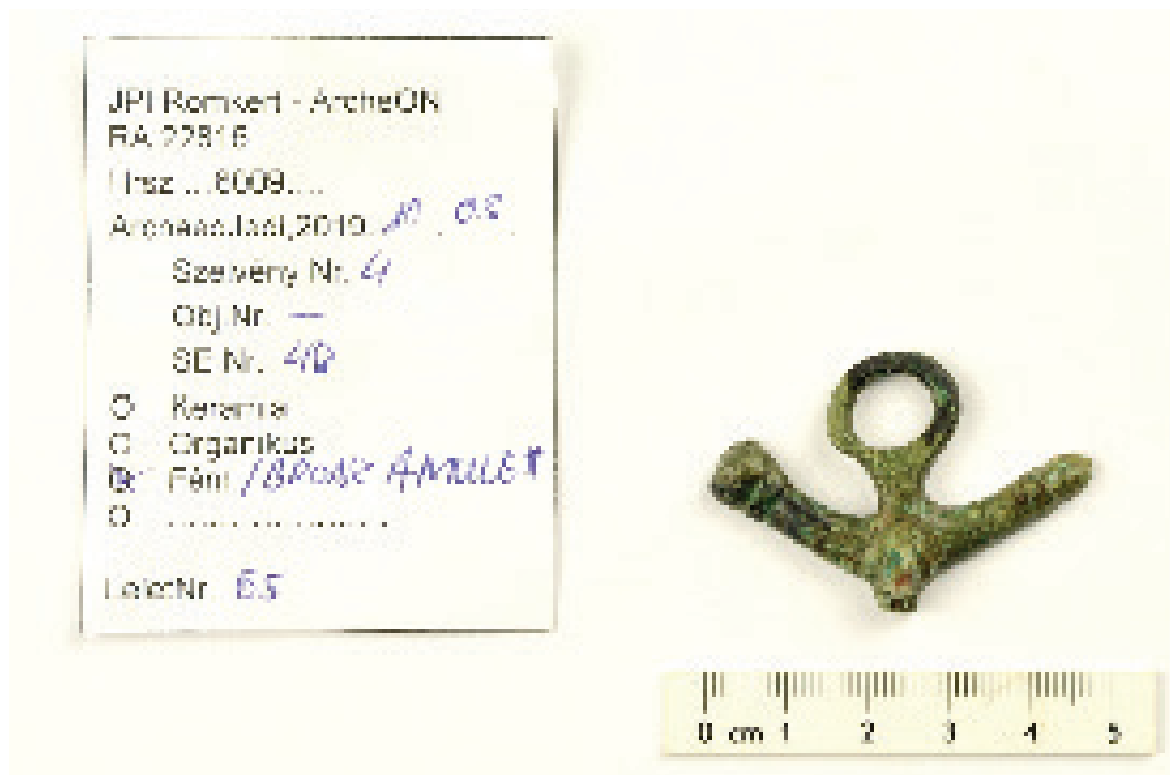
Urnák a Hallstatt-időszakból

A halomsír feltárása során nagyobb mennyiségű kerámiatöredék, valamint valószínűleg még a halotti máglyán megégett bronztöredék, többek között egy karperec töredéke került elő. A sírkamrában megtalált kerámiadarabok két nagyobb urna, valamint néhány tál töredékei köré csoportosultak. Az összeillesztett tárgyak alapján a sírba a halottal együtt egy nagyobb, meanderekkel díszített vörös urnát, egy sötétfekete, a fémedényeket utánozó felszínnel ellátott napkoronggal és erőteljes bordákkal díszített urnát, valamint két kisebb rátett bordákkal díszített tálat helyeztek be. A jellegük és formájuk alapján az edényeket valamikor a HaC2 időszakában készíthették el.

A halom hatalmas földkúpja a későbbi időkban is mindig felkeltette az erre haladó kultúrák figyelmét. Így történhetett

meg, hogy a halom feltöltött földjébe utólagosan, egy egymásba rakott edényt helyeztek el, valószínűleg rituális cézzal, még valamikor a népvándorlaskor utolsó évszázadaiban.

Római kori fallosz alakú medál – Romkert

A Romkert területén feltárt nagyszámú lelet egyik legérdekesebb darabja a 4. szelvény korai, Kr. u. 1-2. századi feltöltési rétegéből előkerült nyakba akasztható bronz amulett.

A római korban élt emberek számára természetes volt, hogy a világ tele van látható és láthatatlan veszélyekkel. A balesetek,

betegségek, szerencsétlenségek mögött gyakran természetfölötti hatalmak neheztelését, emberi rosszakaratot, szemmel verést, vagy akár ártó varázslatokat sejtettek.

Az ilyen veszélyek ellen már a születéstől kezdve védekezni kellett. Az újszülötteket és kisgyermeket különösen veszélyeztetetteknek tartották, ezért nyakukba csontból, fémből vagy borostyánból készült bajelhárító amuletteket, nyakláncokat helyeztek. Ezen az ékszereken gyakoriak a fallosz alakú medálok, amelyeket különösen hatékonyak véltek az ártó szándékú lények elűzésére és a szemmel verés elleni védekezésben.

